

Masterscriptie
Geestelijke Verzorging
Rijksuniversiteit Groningen

Geestelijke verzorging en identiteitsvorming in de jeugdzorg

Jorrit Haarman, S2735350

Eerste beoordelaar: dr. Anja Visser

Tweede beoordelaar: prof. dr. Hetty Zock

Aantal woorden: 20181

2-7-2019

Afbeelding afkomstig van

http://www.publicdomainfiles.com/show_file.php?id=13945370411352

Samenvatting

In de Wet op Jeugdzorg klinkt een visie op jongeren door als actieve makers van hun eigen bestaan met het vermogen tot zelfrealisatie. Geestelijke verzorging kan daar een bijdrage aan leveren, maar is sinds 2015 niet langer verplicht gesteld in de wet. Voor deze scriptie is onderzocht wat de rol van geestelijke verzorging is in het identiteitsvormingsproces van jongeren in de jeugdzorg. Er zijn zes interviews afgenomen bij jongeren die worden begeleid door de geestelijk verzorger van Jeugdhulp Friesland. De interviews zijn geanalyseerd door middel van een holistische content-analyse, met een template gebaseerd op theorie over identiteitsvorming. Uit de resultaten bleek dat de geestelijk verzorger de jongeren in staat stelde om zelf hun problemen op te lossen en een eigen identiteit te vormen. Dit deed hij door een klimaat te scheppen waarin jongeren zingevingsvragen kunnen, durven en willen aangaan. Dit was mogelijk doordat jongeren vrijheid, vertrouwen en geen veroordeling voelden. Binnen dat klimaat konden, met de geestelijk verzorger als publiek, zingevingsvaardigheden worden ontwikkeld, die bijdroegen aan een ontwikkelend reflectievermogen. Dit ontwikkelende reflectievermogen bleek de cruciale bijdrage van geestelijke verzorging aan de identiteitsvorming, doordat het hielp regie te nemen over het eigen identiteitsvormingsproces. Dankzij die regie vond een proces plaats dat in bestaande identiteitstheorie weinig naar voren komt: het terugwinnen van verloren betekenisvolle identificaties om het beschadigde zelfbeeld te herstellen. Het eigene van geestelijke verzorging bleek dus een specifieke bijdrage te leveren aan het verwerkelijken van de visie die in de wet doorklinkt. Om die reden verdient aandacht voor zingeving en levensbeschouwing meer aandacht in de wet.

Inhoudsopgave

Samenvatting	1
Hoofdstuk 1	3
1. Inleiding	3
1.1 Geestelijke verzorging in de Wet op Jeugdzorg	3
1.2 Aandacht voor geestelijke verzorging en identiteitsvorming	6
Hoofdstuk 2	8
2. Onderzoeksopzet	8
2.1 Onderzoeksvragen	8
2.2 Methode	10
Hoofdstuk 3	15
3. Theoretisch Kader	15
3.1 Identiteit en ontwikkeling in perspectief	15
3.2 Erik H. Erikson over identiteit en adolescentie	16
3.3 Het analyseren van de identiteitsvorming: identiteitsconfiguratie	21
3.4 Het analyseren van de identiteitsvorming: ‘negatieve identiteit’	23
3.5 Narratieve identiteitstheorie	26
3.6 Het begrip van identiteitsvorming bij jongeren in dit onderzoek	29
Hoofdstuk 4	32
4. Resultaten	32
4.1 Identiteitsvorming bij de respondenten	32
4.2 Narratief	40
4.3 Geestelijke verzorging en het identiteitsvormingsproces	43
Hoofdstuk 5	50
5. Conclusie	50
5.1 De invloed van geestelijke verzorging op identiteitsvorming	50
5.2 Reflectie op de theorie	53
5.3 Implicaties voor de praktijk	55
5.4 Beperkingen en suggesties voor toekomstig onderzoek	56
Literatuur	58
Bijlage I – Interviewgide	62

Hoofdstuk 1

1. Inleiding

1.1 Geestelijke verzorging in de Wet op Jeugdzorg

Volgens zowel jongeren als hulpverleners in de residentiële jeugdzorg verbetert aandacht voor zingeving de ervaring van die jeugdzorg. Dat blijkt uit het onderzoek 'Zin in Jeugdzorg'¹ naar geestelijke verzorging binnen de jeugdzorg uit 2013 door André Mulder. De jeugdzorg is echter geen gangbaar terrein voor geestelijke verzorging. In de Wet op Jeugdzorg was in artikel 25, lid 6 opgenomen dat de organisaties voor jongeren die ergens langer dan 24 uur verblijven, verplicht zijn om waar nodig geestelijke verzorging en ondersteuning bij levensbeschouwing te bieden.² Deze eis was echter minimaal geformuleerd, waardoor jeugdzorgorganisaties grotendeels zelf mochten bepalen hoe en in welke mate ze invulling gaven aan deze eis. Sinds 1 januari 2015 is artikel 25 zelfs vervallen.

In de beroepsstandaard van de Vereniging van Geestelijk VerZorgers (VGVZ), de nationale beroepsvereniging, wordt bij het beroepsprofiel beschreven dat geestelijke verzorging professionele begeleiding, hulpverlening en advisering bij zingeving en levensbeschouwing is. Een geestelijk verzorger komt in beeld wanneer de orde van het alledaagse leven wordt doorbroken. Dat gebeurt volgens de beroepsstandaard in "situaties van leven en dood, bij afscheid en verlies, bij ervaringen van grote verbondenheid of juist van verlatenheid en bij ethische vragen."³ Situaties dus, waar jongeren in de jeugdzorg mee te maken hebben. Geestelijk verzorgers kunnen in die situaties individuele begeleiding in de vorm van gesprekken bieden. Zo kan verkend worden waar de inspiratie, kracht en troost voor de cliënt te vinden is. Een geestelijk verzorger kan werken vanuit een ambtelijke aanstelling, oftewel een kerkelijke zending, maar dat hoeft niet. De professie kan ook worden uitgeoefend vanuit een ongebonden levensbeschouwelijke achtergrond.

Hoewel de verplichte beschikbaarheid van geestelijke verzorging uit de Wet op Jeugdzorg is verdwenen, kent Jeugdhulp Friesland een duidelijke waarde toe aan de aanwezigheid van hun geestelijk verzorger, Tjeerd van der Meer. Hij werkt 32 uur in de week en bedient daarmee dertig

¹ André Mulder, "Op zoek naar Zingevinggerichte Interacties in de Jeugdzorg," *Psyche en Geloof* 25, nr-3 (2014): 167-82.

² "Wet op de jeugdzorg," Wettenbank, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, geraadpleegd 27 maart 2018, <https://wetten.overheid.nl/BWBR0016637/2014-11-01>.

³ Vereniging van Geestelijk VerZorgers, Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen (Amersfoort, 2015), 7. <https://vgvz.nl/over-de-vgvz/beroepsstandaard-gv-2015/>.

locaties, zevenhonderd medewerkers en tweeduizend cliënten, waarvan een derde zich in de 24-uurszorg bevindt.⁴ Volgens hem ligt de uitdaging voor geestelijk verzorgers in de jeugdzorg er in om duidelijk te maken dat ze kunnen helpen bij het nadenken over levensvragen als ‘waarom overkomt mij dit, wie ben ik, waar kom ik vandaan en waar wil ik naartoe met mijn leven’. Dit zijn vragen die ieder mens zich in zijn of haar leven stelt en waar jongeren in de jeugdzorg bewust over nadenken. De geestelijk verzorger kan volgens Van der Meer binnen de setting van de jeugdzorg een klimaat scheppen waarin jongeren de zoektocht rond die vragen voor zichzelf kunnen, durven en willen aangaan.⁵ Voor zingeving en levensbeschouwing is voeding en reflectie nodig en dat kan alleen wanneer er (vrij)plaats voor gemaakt wordt.⁶

Waar aandacht voor zingeving en levensbeschouwing in de Wet op Jeugdzorg dus niet langer verplicht wordt gesteld, komt er wel een duidelijke mensvisie voor jeugdigen binnen de jeugdzorg naar voren, zo laat Elza Kuyk zien. Er komt onder andere aan bod dat een mens in positieve zin toegerust is met het vermogen van zelfrealisatie en daarmee een actieve maker is van het eigen bestaan.⁷ Het doel van de jeugdzorg is om de individuele jongere zover te krijgen de eigen mogelijkheden te ontdekken en ontwikkelen en daar vervolgens ook daadwerkelijk gebruik van te gaan maken. Voordat jongeren actieve makers van het eigen bestaan kunnen worden, hun mogelijkheden ontdekken en daar ook naar handelen, zal eerst antwoord moeten worden gevonden op de vragen zoals Van der Meer die beschrijft: ‘waarom overkomt mij dit, wie ben ik, waar kom ik vandaan en waar moet het naartoe met mijn leven’ Volgens Kuyk kan de geestelijke verzorging dan ook goed bij de mensvisie aansluiten, doordat er professionals nodig zijn die vaardig zijn in gesprekken over levensvragen en zo met jongeren kunnen reflecteren op hun levensbeschouwing en bestaansvragen.⁸

Geestelijke verzorging in de jeugdzorg helpt om met bovengenoemde vragen aan de slag te gaan en daardoor het beschreven mensbeeld te verwerkelijken, maar verschilt ook van de geestelijke verzorging in andere contexten. Van der Meer schrijft hier het volgende over:

“Doen wij andere dingen dan andere geestelijk verzorgers? Nee en ja. Dit zijn jeugdigen, nog volop in de ontwikkeling van hun intelligentie, reflectievermogen, geweten, en vertrouwen. Het laatste

⁴ Tjeerd van der Meer, “Dromen over de Toekomst: Geestelijke verzorging in de jeugdzorg,” *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 15, nr-65 (2012): 34.

⁵ Van der Meer, “Dromen over de Toekomst,” 34.

⁶ Van der Meer, Dromen over de Toekomst, 34.

⁷ Elza Kuyk, “Geestelijk Verzorgers in de Jeugdzorg,” in *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, red. Jaap Doolaard (Kampen: Kok, 2006), 120 – 129.

⁸ Kuyk, “Geestelijk Verzorgers in de Jeugdzorg,” 120-129.

waaraan ze denken is levensbeschouwing. Bovendien zijn het jeugdigen met ernstige levenservaringen en bijbehorend gedrag. In toenemende mate zijn het ook jeugdigen met een gedragsmatige dan wel psychiatrische diagnose en zonder levensbeschouwelijke achtergrond. De inhoud en vorm moeten daarop aangepast zijn. In deze omgeving zijn professie noch ambt begaanbare ingangen. De persoon van de geestelijk verzorger moet de verbinding tot stand brengen.”⁹

Kuyk wijst er in het verband van (geestelijke verzorging in) de jeugdzorg op dat in de Wet op Jeugdzorg over cliënten wordt gesproken alsof het volwassenen zijn. Bij kinderen is echter sprake van ‘levensbeschouwing in wording’ en heeft zingeving niet altijd een naam. Tegen geloof en levensbeschouwing wordt daardoor binnen de jeugdzorg vaak te rationeel aangekeken. Mensen zien het als een serie waarheden die iemand aanhangt waarover je niet makkelijk in gesprek raakt. Het is weliswaar lastig om gemeenschappelijke taal te vinden, maar met de visie op levensbeschouwing als voor het individu gegeven waarheden, wordt de betekenis van het proces en het product nog altijd onderschat.¹⁰ De geestelijk verzorger probeert in de jeugdzorg te helpen bij het ontwikkelen van dat reflectievermogen, geweten en vertrouwen waarmee de levensbeschouwing kan ‘worden’.

Onderzoek ondersteunt de bewering van Kuyk dat geestelijke verzorging een bijdrage levert aan het verwerkelijken van de visie uit de Wet op Jeugdzorg. Arend van Baarsen onderzocht of aandacht voor de levenslijn en persoonlijke zingeving van jongeren in de jeugdhulpverlening als interventie van de geestelijk verzorger bijdraagt aan verandering in welbevinden en betekenisverlening.¹¹ Hij concludeert na analyse van de invloed van de ‘Digging Up Life’ methode op het welzijn van de jongeren, dat de jongeren die in de jeugdhulpverlening verblijven vaak teleurgesteld zijn in hun omgeving, in het leven en in zichzelf. Hierdoor hebben jongeren vaak een negatief zelfbeeld en een gevoel van wantrouwen ontwikkeld. De ondersteuning bij processen van zingeving en betekenisverlening helpt om vanuit een hernieuwd zelfbegrip sociale relaties aan te gaan en om door toegenomen zelfbegrip een hernieuwde, continue identiteit te ervaren en ervaringen te integreren.¹² Geestelijke verzorging helpt daarnaast om de zingevingsprocessen van jongeren te faciliteren en te stimuleren, zo laat Johan de Vreede zien.¹³ Uit zijn onderzoek blijkt dat jongeren zowel existentiële als alledaagse zingevingscomponenten

⁹ Van der Meer, “Dromen over de Toekomst,” 35.

¹⁰ Kuyk, “Geestelijk Verzoorgers in de Jeugdzorg,” 127.

¹¹ Arend van Baarsen, “Narratieve Geestelijke Verzorging in de Jeugdhulpverlening: aandacht voor de levenslijn en zingeving van jongeren met het oog op hun welbevinden,” (Masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2014), 8

¹² Van Baarsen, “Narratieve Geestelijke Verzorging,” 76.

¹³ Johan de Vreede, “Zingeving bij Jongeren in de Behandeling,” (Masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2014), 76.

inzetten om tot veerkracht en positief welbevinden te komen.¹⁴ Geestelijke verzorging draagt daar aan bij. Hoewel jongeren niet zozeer concrete beelden hebben over het proces van zingeving, hebben ze wél duidelijk vragen over hun eigen leven en identiteit. Deze ambivalentie blijkt uit onderzoek naar de ervaring van geestelijke verzorging bij jongeren door Jeltje Tilma.¹⁵ De vragen werden niet expliciet gesteld, maar kwamen vooral tijdens alledaagse gesprekken en activiteiten naar voren. Belangrijke thema's die naar voren kwamen, waren verlangen naar (een) thuis en verbinding met sociale omgeving. Jongeren ervaren dit proces wel, maar vinden het lastig er op te reflecteren. Om het gesprek met jongeren te kunnen voeren is daarom de hermeneutische competentie van de geestelijk verzorger van belang.¹⁶

Naast bovengenoemd onderzoek liep bij de start van deze scriptie binnen Jeugdhulp Friesland onderzoek naar de bijdrage van contact met de geestelijk verzorger aan het welzijn van jongeren, door Majelle Hoek. Haar voorlopige conclusie sluit aan bij het hierboven genoemde onderzoek, namelijk dat de jongeren vaak met een gehavend zelfbeeld zitten en kampen met verminderd zelfvertrouwen en vertrouwen in hun omgeving. Contact met de geestelijk verzorger lijkt bij te dragen aan het herstellen van het zelfbeeld en het beschadigde vertrouwen. Het gaat hier om lopend onderzoek, wat maakt dat er nog geen definitieve conclusies kunnen worden getrokken. Toch lijkt voorlopig 'identiteit' het sleutelwoord te zijn, in lijn met het eerder genoemde onderzoek. Op basis van bovengenoemde onderzoeken kan in ieder geval gezegd worden dat er bij de jongeren sprake is van levensbeschouwing 'in wording' en identiteitsvorming en dat de geestelijke verzorging een constructieve bijdrage kan leveren aan deze 'wording'.

1.2 Aandacht voor geestelijke verzorging en identiteitsvorming

Identiteitsvorming is in de hierboven besproken onderzoeken een kernbegrip. Van Baarsen stelt dat vanuit hernieuwd zelfbegrip een continue identiteit kan ontstaan, waarmee ervaringen kunnen worden geïntegreerd.¹⁷ Tilma signaleert dat jongeren kampen met vragen rond hun eigen identiteit.¹⁸ In het mensbeeld dat volgens Kuyk uit de Wet op Jeugdzorg naar voren komt, wordt gesproken over de jongere als actieve maker van het eigen bestaan, met het vermogen tot zelfrealisatie en het

¹⁴ Johan de Vreede, "Zingeving bij Jongeren in de Behandelsetting," (Masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2014), 76.

¹⁵ Jeltje Tilma, "Zingeving bij Jongeren in de jeugdhulpverlening," (Masterscriptie, Universiteit Utrecht 2012), 88.

¹⁶ VGVZ, *Beroepsstandaard*, 13.

¹⁷ Van Baarsen, "Narratieve Geestelijke Verzorging," 76.

¹⁸ Tilma, "Zingeving bij Jongeren," 88.

ontdekken van de eigen mogelijkheden.¹⁹ In de wet valt het woord 'identiteit' in dat verband opvallend genoeg niet.

Identiteitsvorming, zo blijkt uit de hierboven genoemde onderzoeken, is een proces dat bijdraagt aan de zingeving en het welbevinden van jongeren. Geestelijke verzorging speelt een rol binnen de identiteitsvorming van jongeren die met de geestelijk verzorger spreken. Toch is er weinig aandacht en erkenning voor de rol die geestelijke verzorging speelt en is er relatief weinig bekend over wat er op dat gebied precies gebeurt in het contact tussen geestelijk verzorger en jongere. Op basis van het voorgaande verdient dit meer aandacht. Hoe wordt de identiteit bij jongeren in de jeugdzorg gevormd? Welke rol speelt de geestelijk verzorger daarbij? Daarnaast is er een maatschappelijke relevantie: wat is de toegevoegde waarde van de geestelijke verzorging in de jeugdzorg en wat betekent dat voor de bepalingen en het mensbeeld in de Wet op Jeugdzorg, die de zorg vorm geeft?

¹⁹ Kuyk, "Geestelijk Verzorgers in de Jeugdzorg," 127.

Hoofdstuk 2

2. Onderzoeksopzet

2.1 Onderzoeksvragen

Uit de probleemanalyse hierboven bleek dat identiteitsvorming een belangrijke uitkomst is van de geestelijke verzorging in de jeugdzorg en dat dit een positieve invloed heeft op het welzijn van jongeren. Toch is er weinig aandacht voor de manier waarop geestelijke verzorging precies aan die identiteitsvorming bijdraagt. Om de relatie tussen geestelijke verzorging en identiteitsvorming voor jongeren in de jeugdzorg te onderzoeken, wordt de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: ‘wat is de rol van contact met de geestelijk verzorger voor de identiteitsvorming van jongeren die worden begeleid door Jeugdhulp Friesland?’ Om deze onderzoeksvraag te operationaliseren moeten verschillende ‘kleinere’ deelvragen worden gesteld. Hoewel de onderzoeksvragen voortkomen uit zowel de probleemanalyse als het theoretisch kader, zal omwille van de duidelijkheid eerst beschreven worden welke deelvragen in dit onderzoek beantwoord moeten worden en welke methode daarbij gehanteerd wordt. Pas daarna zal het theoretisch kader beschreven worden. Op die manier kan de lezer het theoretisch kader al tijdens het lezen in de context van de onderzoeksopzet plaatsen. Het theoretisch kader wordt namelijk verwerkt tot een procesbeschrijving die zal worden ingezet voor de analyse van de data.

Om de hoofdvraag te beantwoorden, zal allereerst antwoord worden gegeven op de vraag: ‘hoe vindt de identiteitsformatie plaats van jongeren die worden begeleid door Jeugdhulp Friesland en die gesprekken voeren met de geestelijk verzorger?’ Zonder dat duidelijk is op welke manier het identiteitsvormingsproces bij deze specifieke doelgroep zich voltrekt in relatie tot de algemene theorie uit het theoretisch kader, kan ook niet bepaald worden wat de rol van geestelijke verzorging in dat proces is.

De tweede vraag die moet worden beantwoord, is welke rol het vertellen en reflecteren op het zelf speelt voor de identiteitsvorming van jongeren die door Jeugdhulp Friesland worden begeleid. Om de rol van geestelijke verzorging te kunnen bepalen, moet worden onderzocht wat de gevolgen zijn van de processen die de geestelijk verzorger faciliteert en in gang zet. Zoals in het theoretisch kader zal worden beschreven, is reflecteren op en vertellen over het zelf van grote relevantie voor het ontwikkelen van de identiteit. Daarnaast wordt er vanuit gegaan dat jongeren met de geestelijk verzorger specifiek bezig zijn met dit vertellen en reflecteren. Hoe sluit de dynamiek van het vertellen

en reflecteren, nader beschreven in het theoretisch kader, aan bij de specifieke gevallen van deze jongeren?

De laatste deelvraag die zal worden beantwoord, is: welke betekenissen geven jongeren die begeleid worden door Jeugdhulp Friesland aan hun contact met de geestelijk verzorger? Antwoord op deze vraag is nodig om te kunnen analyseren hoe het contact met de geestelijk verzorger tot stand komt, hoe het verloopt en welke waarde daar aan wordt toegekend. Dit is nodig om in beeld te krijgen waar het in deze specifieke gevallen precies over gaat, wanneer we het hebben over 'contact met de geestelijk verzorger.' Daarnaast moet deze deelvraag inzichtelijk maken wat er uit de vorige deelvraag specifiek van toepassing is op de geestelijke verzorging.

In deze onderzoeksopzet worden enkele aannames gedaan. Zo wordt aangenomen dat jongeren in gesprek met de geestelijk verzorger over zichzelf vertellen en op zichzelf reflecteren. Uiteraard gebeurt er meer dan vertellen en reflecteren in het contact met de geestelijk verzorger en moet vaak juist ook de weg worden vrijgemaakt om tot vertellen en reflectie te komen. Daarnaast wordt op basis van het theoretisch kader aangenomen dat vertellen en reflecteren processen van cruciale waarde zijn voor het vormen van een identiteit.

Geestelijke verzorging kan ook op andere manieren dan met deze narratieve benadering worden begrepen. Er had ook gekozen kunnen worden voor een relationele benadering van geestelijke verzorging, waarbij de focus komt te liggen op het faciliteren van de ervaring van verbondenheid en (h)erkenning. Een andere mogelijkheid is een motivationele benadering, waarbij de nadruk meer ligt op het vinden van nieuwe manieren tot participatie in en engagement met de wereld. Beide benaderingen sluiten aan bij het idee van identiteitsvorming, maar focussen zich meer op de affectieve component dan de narratieve benadering doet. Door jongeren volgens de narratieve benadering te laten reflecteren op de manier waarop ze bij de geestelijk verzorger over hun verhaal vertellen en daar op reflecteren, worden zowel de cognitieve als de affectieve component meegenomen. Zowel cognitie als emotie spelen een rol in de totstandkoming van het verhaal. De momenten die als keerpunten worden begrepen zijn vaak de elementen die gepaard gaan met heftige emotie. Daarnaast lijkt het, gegeven de omschrijving van geestelijke verzorging door Van der Meer, gerechtvaardigd om 'zijn' geestelijke verzorging te begrijpen vanuit een narratieve benadering. Hij schrijft immers dat hij een omgeving wil scheppen waarin jongeren de zoektocht aangaan rond vragen als 'waarom overkomt mij dit', 'wie ben ik eigenlijk' en 'waar moet het met mijn leven naartoe'. Dit zijn vragen die rechtstreeks uitnodigen om te vertellen over het zelf en daar op te reflecteren.

Al met al wordt er onderzocht hoe de identiteitsvorming voor de onderzochte jongeren verloopt, wat daarbij de rol van het vertellen over en reflecteren op het zelf is, wat 'het contact met de geestelijk verzorger' precies inhoudt en hoe dat via het reflecteren en vertellen bijdraagt aan die identiteitsvorming. De antwoorden op deze vragen moeten samen laten zien wat de rol van contact met de geestelijk verzorger is voor de identiteitsvorming van jongeren die worden begeleid door Jeugdhulp Friesland.

2.2 Methode

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen, zal in het volgende hoofdstuk een theoretisch kader beschreven. Op basis daarvan zijn de relevante concepten voor het proces van identiteitsvorming geïdentificeerd. Aan de hand van deze concepten is een interviewgide ontworpen om kwalitatieve interviews af te nemen. Met de interviews kan zo worden geanalyseerd welke concepten bruikbaar zijn om de rol van contact met de geestelijk verzorger voor identiteitsvorming bij jongeren binnen de jeugdzorg te onderzoeken, welke concepten daarbij (op basis van dit onderzoek) minder relevant lijken te zijn en welke relevante concepten mogelijk nog niet in het theoretisch kader aan de orde zijn gekomen. Het doel is dat de interviews de geleefde ervaring en perspectieven van de jongeren in beeld brengen. Op deze manier kan een theorie worden gevormd waarbij een dialoog tussen theoretisch begrip en geleefde ervaring gezamenlijk in beeld brengt wat de invloed van geestelijke verzorging in dit verband is.

2.2.1 Procedure interviews

De onderzoeker en tevens interviewer in deze scriptie is een mannelijke, 23-jarige masterstudent Geestelijke Verzorging. Zijn onderzoekservaring en -training bestaan uit de aangeleerde vaardigheden tijdens de Bachelor Religiewetenschappen en de Master Geestelijke Verzorging aan de Rijksuniversiteit Groningen. De onderzoeker liep tijdens het onderzoek stage binnen Jeugdhulp Friesland, dezelfde organisatie waarbinnen de respondenten zijn geworven. Dit betekent dat hij sommige respondenten al van gezicht of zelfs van korte gesprekjes kende, voordat hij hen benaderde voor het onderzoek. Met andere jongeren was er voorafgaand aan de interviewafspraken nog geen contact geweest. De respondenten waren er van op de hoogte dat de onderzoeker stage liep bij hun geestelijk verzorger en dat hij in zijn scriptie het werk van zijn stagebegeleider onderzocht. De onderzoeker heeft aan de respondenten uitgelegd dat hij hen wilde interviewen, omdat hij graag het perspectief van de jongeren op geestelijke verzorging in beeld wil krijgen, aangezien dit mogelijk nieuwe inzichten biedt in hoe er over geestelijke verzorging wordt nagedacht. Er is tevens uitgelegd dat alle data anoniem verwerkt worden en dat de interviews geen gevolgen hebben voor de relatie tussen de respondent en de

geestelijk verzorger of andere (hulp)relaties. Wanneer jongeren in de tekst worden aangehaald zal dat daarom niet met hun naam worden gedaan. Iedere jongere heeft een letter (A tot en met F) toegekend gekregen om ze uit elkaar te kunnen houden.

In totaal zijn er zes respondenten geïnterviewd. De respondenten zijn door de onderzoeker benaderd. De onderzoeker heeft met groepsleidingen gebeld om een afspraak te maken en heeft de respondent vervolgens persoonlijk het doel en de implicaties van het onderzoek uitgelegd om daarna te vragen of hij of zij mee wilde werken. Eén respondent verblijft niet op een behandelgroep, en is via Whatsapp benaderd door Tjeerd van der Meer. Toen de respondent aangaf open te staan voor het interview, heeft de onderzoeker vervolgens contact opgenomen en is het proces verder gegaan zoals hierboven beschreven voor jongeren die op behandelgroepen verblijven. Er is bewust gezocht naar respondenten die meerdere gesprekken met de geestelijk verzorger hebben gehad en waar de onderzoeker tijdens zijn stage zo weinig mogelijk contact mee heeft gehad. De respondenten waren in maart 2019 tussen de twaalf en negentien jaar oud. Het gaat om vier meisjes en twee jongens. Om privacyoverwegingen wordt hier geen verdere informatie over de respondenten gegeven. Iedere jongere heeft een toestemmingsverklaring getekend waarin is opgenomen waar en hoe lang de data worden bewaard en dat alle data geanonimiseerd worden verwerkt. Ook stond er in dat deelname vrijwillig is en op ieder moment gestopt mag worden en dat daar geen reden voor hoeft te worden gegeven. Voor jongeren onder de zestien is dezelfde toestemmingsverklaring tevens ondertekend door de ouder(s) of voogd.

Het is vanuit onderzoek-ethisch perspectief belangrijk om te realiseren dat Tjeerd van der Meer de enige ingang tot de respondenten was. Er was geen andere geestelijk verzorger en bovendien wist hij wie benaderd konden worden. Om te voorkomen dat de resultaten al bij voorbaat gekleurd zouden worden door zijn perspectief op de jongeren en wie daardoor wel en niet geselecteerd zouden worden, is daar van tevoren open over gesproken. De onderzoeker heeft een lijst met namen van jongeren gekregen en kon vervolgens zelf kiezen wie hij benaderde. Uiteindelijk zijn alle jongeren die voor het onderzoek benaderd konden worden ook benaderd, waarvan minder dan de helft heeft ingestemd met deelname aan het onderzoek. Er is geen sprake van bewuste selectie.

De interviews zijn afgenomen in gespreksruimten op de locaties van Jeugdhulp Friesland waar de jongeren op dat moment verbleven. Voor de respondent die niet op een behandelgroep verblijft, geldt dat het interview is afgenomen in de HEMA in de woonplaats van de respondent. Deze locatie is door de respondent zelf gekozen. Bij het interview waren alleen de onderzoeker en de respondent

aanwezig. Door de ramen van de gespreksruimten waren soms andere jongeren te zien die langsliepen, waar de respondenten zich bewust van waren en waar zij ook op reageerden.

Voor de interviews zijn semigestructureerde interviewguides opgesteld, maar van deze structuur is tijdens de interviews afgeweken. Dit maakt het mogelijk om te bepalen welke vragen op de respondent van toepassing waren en op welke thema's verder kon worden doorgevraagd dan in de interviewgide beschreven. Ook is er telkens ter afsluiting van het interview gebruik gemaakt van fotokaarten.²⁰ Respondenten mochten zestig kaarten doorbladeren en werden gevraagd om één of meerdere foto's te kiezen die hun contact met de geestelijk verzorger typeerden. Hierna werd gevraagd hun keuze te motiveren. Tijdens de interviews zijn de vragen 'wie ben ik', 'wat is mijn levensverhaal' en 'waar moet het met mijn leven naartoe' als thema's genomen om het interview richting te geven. De interviewgide is in bijlage I opgenomen.

Na de eerste vier interviews heeft een reflectie plaatsgevonden op wat er aan de interviewgide verbeterd kon worden, waarna de laatste interviews zijn afgenomen. Iedere respondent is eenmalig geïnterviewd. De audio van ieder interview is opgenomen en getranscribeerd. Van het non-verbale gedrag zijn na afloop van het interview notities gemaakt. De interviews duurden tussen de dertig en vijftig minuten. Na afloop van het interview ontvingen de respondenten een waardebon van tien Euro als dank voor hun deelname. Van de interviews is een korte samenvatting gemaakt, waarmee een membercheck is gedaan. Op deze manier kon worden nagegaan of de onderzoeker de respondenten goed heeft begrepen. Niemand heeft van de mogelijkheid om aanpassingen te doen, gebruik gemaakt.

2.2.2 Analyse interviews

Om de interviews te analyseren is gekozen voor een 'holistische content-analyse'.²¹ Er is gekozen voor deze methode van analyse, omdat het de inhoud in beeld brengt van wat de respondenten vertellen over het proces zoals dat in het theoretisch kader wordt beschreven. Er wordt uitgegaan van het sociaal-constructivisme. Dat betekent dat er niet wordt gezocht naar een objectieve waarheid over de rol die geestelijke verzorging speelt bij identiteitsvorming. In plaats daarvan wordt er van uitgegaan dat er meerdere waarheden zijn en dat deze zich in sociale interacties vormen. Om deze reden wordt er gezocht naar het perspectief op en de ervaring van de respondenten in relatie tot het proces.

²⁰ "Coachkaarten Foto Associatie en Kwaliteitenspel," Helen Overduin, geraadpleegd 23-05-2019, <http://www.hellenoverduin.nl/coachspel/>.

²¹ Joanne Reeve et. al., "Revisiting Biographical Disruption: Exploring individual embodied illness experience in people with terminal cancer," *Health* 14, nr-2 (2010): 181.

Korobov wijst er in dit verband op dat sociaal-constructivisme een theoretische oriëntatie is, maar geen methodologie.²² De vraag is hoe sociaal-constructivisme analytisch zichtbaar wordt. Sociaal-constructivisme plaatst de locus van kennis in sociale interactie.²³ Identiteit is daarmee geen concept dat buiten de sociale context staat. Het is pas in latere reflectie en abstractie tijdens interactie, wanneer identiteit een fenomeen wordt dat we ervaren en beschrijven. ‘Spreken over’ identiteit heeft daarmee meer een performatieve functie dan dat het refereert aan een vaststaand object.²⁴ Voor dit onderzoek is het daarom belangrijk om te onderzoeken hoe de sociale interacties tussen jongeren en de geestelijk verzorger worden begrepen, geordend en verwerkt.²⁵ Daarbij moet nog onderscheid worden gemaakt tussen de manier waarop jongeren hier zelf over verklaren en hoe deze verklaring voor dit onderzoek wordt geïnterpreteerd.

Om dit perspectief in beeld te brengen zijn er verschillende manieren van analyse mogelijk. Aangezien de interviewguides zijn ontworpen op basis van theoretisch onderzoek, zou er een thematische analyse kunnen worden gedaan, waarbij van tevoren deductieve codes kunnen worden ontwikkeld op basis van de theorie. Op die manier zou kunnen worden onderzocht in hoeverre de theorie wel en niet aansluit bij het individuele proces van deze jongeren. Een nadeel daarbij is dat mogelijk zou worden gezocht naar een objectieve waarheid over de invloed van geestelijke verzorging, aangezien een louter deductieve analyse een statische theoretische visie op de data biedt. Zoeken naar vaststaande patronen is nu juist niet het idee bij sociaal-constructivisme. Een tweede nadeel is dat de concepten uit het theoretisch kader relatief ver bij de geleefde ervaring van de respondenten vandaan staan, doordat ze behoorlijk abstract zijn. Daarmee raakt de geleefde ervaring gemakkelijk uit beeld, terwijl die ervaring nu juist op de voorgrond moet staan. Als derde argument moet nog worden meegewogen dat het ‘spreken over’ identiteit een performatieve functie heeft. Dat betekent dat de (zich vormende) identiteit van de respondent in het gehele interview doorklinkt. Om uitspraken te isoleren en te vangen in losse concepten zou vanwege bovenstaande argumenten een te dwingende theoretische blik op de geleefde ervaring betekenen.

De holistische content-analyse kan, meer dan andere methodes, recht doen aan de geleefde ervaring en subjectieve waarheid, doordat het uitgaat van het gehele verhaal van een jongere. Voor de analyse wordt namelijk eerst een ‘template’ gemaakt dat het proces van identiteitsvorming beschrijft. Dit

²² Neil Korobov, “Identities as an Interactional Process,” In *The Oxford Handbook of Identity Development*, red. Kate C. McLean, Moin Syed (Oxford: Oxford University Press, 2015), 212.

²³ Korobov, “Identities as an Interactional Process,” 210.

²⁴ Korobov, “Identities as an Interactional Process,” 213.

²⁵ Korobov, “Identities as an Interactional Process,” 213.

template komt voort uit het theoretisch kader en bestaat uit een kernachtige procesbeschrijving van hetgeen daar aan bod is gekomen. Met behulp van het template wordt het gehele interview meerdere keren in zijn geheel gelezen. Zo wordt geanalyseerd hoe het gehele verhaal zich tot het theoretisch kader verhoudt, door te kijken waar het binnen het template past en waar het daar van afwijkt. Zo kan het gehele proces worden geanalyseerd en niet enkele specifieke aspecten, zoals bij thematische analyse sneller zou gebeuren. Ieder interview is meerdere keren in zijn geheel gelezen, waarna voor ieder interview een procesbeschrijving is gemaakt en in beeld is gebracht welke concepten voor deze respondent betekenisvol zijn. Een weergave van het template voor de eerste twee deelvragen is te vinden aan het einde van het theoretisch kader in figuur 2, op pagina 31. Het template voor de betekenissen die jongeren aan het contact met de geestelijk verzorger geven, wordt hier niet weergegeven, aangezien het bij die deelvraag meer gaat om open vragen, dan om concepten als leidraad voor het lezen. Nadat met dit template afzonderlijke procesbeschrijvingen zijn gemaakt, zijn deze met elkaar vergeleken. Op die manier is geanalyseerd of de betekenisvolle concepten tussen respondenten overeenkomen, afwijken of overlappen. Het resultatenhoofdstuk is geschreven aan de hand van de vergelijking tussen de individuele procesbeschrijvingen.

Deze methode van analyse heeft voordelen en nadelen. Het voordeel is dat het gehele verhaal als uitgangspunt kan worden genomen en verschillende onderdelen uit het verhaal met elkaar in verbinding kunnen worden gebracht. Zo brengt de analyse niet alleen de expliciete perspectieven naar voren, maar wordt ook zichtbaar wat de jongeren impliciet vertellen en kan het performatieve deel van het spreken over identiteitsvorming worden meegewogen. Dit is relevant, aangezien ze zelf niet expliciet zullen spreken over de abstracte concepten uit het proces van identiteitsvorming. Ook hebben jongeren zelf relatief weinig zicht op hun proces, maar is dat proces met deze methode wel uit hun (gehele) verhalen af te lezen. Een mogelijk nadeel is dat er met deze analyse al een eerste interpretatiestap plaatsvindt en de resultaten daarmee al gekleurd zijn. Maar deze interpretatiestap is juist nodig om de waarde van de geleefde ervaring niet verloren te laten gaan. Doordat de concepten abstract zijn en niet bij de geleefde ervaring aansluiten zou er ook interpretatie plaatsvinden bij thematische analyse, alleen worden er dan van tevoren specifieke aspecten van het identiteitsvormingsproces geïsoleerd. De holistische content-analyse kan, meer dan iedere andere vorm van analyse, een dialoog tussen het template en de data creëren, waarbij het gehele perspectief kan worden meegenomen. Zo ontstaat in plaats van een 'plat' beeld een gelaagd begrip.

Hoofdstuk 3

3. Theoretisch Kader

3.1 Identiteit en ontwikkeling in perspectief

Om de rol van geestelijke verzorging in de identiteitsvorming van jongeren die worden begeleid door Jeugdhulp Friesland te kunnen onderzoeken, zal allereerst duidelijk moeten worden hoe identiteitsvorming verloopt. Er zijn verschillende visies op het traject van ontwikkeling mogelijk. Er zijn daarbij drie verschillende metaforen te geven die die het wetenschappelijke perspectief kleuren. Ontwikkeling kan ten eerste gezien worden als het beklimmen van een ladder met universeel gelijke fasen met steeds toenemende ontwikkeling. Ten tweede kan het worden gezien als een cirkelbeweging die door voorspelbare perioden gaat, waarbij specifieke leeftijdgerelateerde 'taken' komen kijken. Tot slot kan ontwikkeling worden gezien als reis waarbij iedereen een uniek pad moet gaan en geen enkele fase speciale waarde heeft boven de andere.²⁶

De metaforen hebben een verschillende analytische bruikbaarheid. De laatste metafoor bekijkt ieder individu als volledig uniek wezen, waardoor theoretische analyse moeizaam lijkt. Dat maakt het geen bruikbaar perspectief voor onderzoek. De eerste metafoor heeft een hiërarchische manier van kijken naar ontwikkeling die aansluit bij het cognitief-structuralistische perspectief. Dit perspectief wil de mens begrijpen door onderliggende georganiseerde structuren van mentale activiteit te identificeren. De relatieve verwaarlozing van emotionele factoren is een eerste reden om voor dit onderzoek niet uit te gaan van een cognitief-structuralistisch perspectief. Een tweede reden is het gebrek aan aandacht voor relationele, sociale en culturele factoren die mogelijk een rol spelen in het proces van ontwikkeling.

De meeste theorievorming over identiteitsvorming bevindt zich dan ook in een psychodynamisch en een sociaal-constructivistisch kader.²⁷ In de psychodynamische visie wordt uitgegaan van ontwikkeling die wordt voortgestuwd door interne krachten en driften die in balans moeten worden gebracht met beperkingen en mogelijkheden. Het sociaal-constructivistische perspectief, dat stelt dat de werkelijkheid wordt gevormd in sociale interacties, laat zien dat ook de beperkingen en mogelijkheden

²⁶ James M. Nelson, *Psychology, Religion, and Spirituality*, (Valparaiso: Springer, 2009), 212.

²⁷ Nelson, *Psychology*, 211.

van de omringende sociale context van belang zijn voor de ontwikkeling van het individu. Het psychodynamische en sociaal-constructivistische perspectief sluiten daarmee op elkaar aan.

Terugkerend naar de metaforen voor ontwikkeling, lijkt het idee dat ontwikkeling in fasen verloopt niet onaannemelijk, maar er kunnen vraagtekens worden gezet bij het idee van ontwikkeling door universeel vaststaande fasen, zoals dat in het cognitief-structuralisme wordt gezien. Wat dat betreft is de metafoor van ontwikkeling als cirkelbeweging die door relatief voorspelbare perioden gaat bruikbaar. Dit is een psychodynamische visie. Als daarbij het sociaal-constructivistische perspectief wordt meegewogen, wordt zichtbaar dat beperkingen en mogelijkheden in de sociale omgeving bepalen of en op welke manier de cirkelbeweging wordt gemaakt. Uiteindelijk lijkt de metafoor van de reis dus toch toepasbaar, zij het in een aangepaste variant. Ontwikkeling kan worden gezien als een individueel pad dat zich voltrekt volgens relatief voorspelbare cirkelbewegingen. Dit sluit aan bij de manier waarop Erik Erikson naar ontwikkeling kijkt.

3.2 Erik H. Erikson over identiteit en adolescentie

Erikson stelt dat een persoonlijkheid zich ontwikkelt volgens een ingebouwd plan van groei naar 'heelheid' (*wholeness as a Gestalt*)²⁸. Dit plan ontvouwt zich via acht verschillende fasen gaandeweg het leven. Iedere ontwikkelingsfase kent een specifieke kerntaak om naar de volgende fase te kunnen groeien (zie figuur 1).²⁹ De cruciale ontwikkelingsfase voor de gehele ontwikkeling is de adolescentie. Om tot heelheid, het uiteindelijke doel van ontwikkeling, te komen, moet namelijk een identiteit worden gevormd. Deze taak staat tijdens de adolescentie op de voorgrond. Identiteit wordt door Erikson opgevat als een subjectief gevoel dezelfde, samenhangende persoon te zijn in het heden en van continuïteit van die ervaring door de tijd heen, tijdens alle ontwikkelingsfasen.³⁰ In het heden moet dus samenhang worden gevonden in de verbinding van alle verschillende rollen, identificaties en affiliaties. Met identificaties wordt hier een vereenzelviging door het individu met een ander persoon of een groep personen of een manier van denken of doen bedoeld. Het is dus een intern proces. Met affiliaties wordt hier de daadwerkelijke verbinding met personen en objecten in de sociale omgeving bedoeld. Om een identiteit te vormen is 'vertrouwen' (basic-trust) een voorwaarde, waardoor met behulp van de identiteit nieuwe verbindingen en doelen voor de toekomst gevormd worden, waarmee

²⁸ Erik H. Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, (New-York: W. W. Norton & Company inc., 1968), 80.

²⁹ "Erik Erikson," Human Development, geraadpleegd 14-02-2019,

<https://humandevlopmentaf.weebly.com/erikson.html>.

³⁰ Erik H. Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, (Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1971), 223.

continuïteit kan worden gevonden.³¹ Wanneer een identiteit wordt gevormd, wordt dus het eigen leven vormgegeven en wordt het vermogen tot zelfrealisatie aangesproken. In het licht van sociaal-constructivisme is Erikson relevant, aangezien hij aandacht heeft voor zowel de individuele als de sociale identiteit en de interactie daartussen³², alsook voor het altijd veranderende en ontwikkelende proces van identiteitsvorming.³³

Wanneer de ontwikkelingstaak uit de adolescentie wordt volbracht, ontstaat er een identiteit. Die is echter nooit af is. Het subjectieve gevoel waaruit de identiteit bestaat, moet voortdurend worden geproduceerd.³⁴ Volgens Erikson rust iedere ontwikkelingsstap op wat zich in de vorige fase al heeft ontwikkeld. De fasen zijn zo hiërarchisch van elkaar afhankelijk. Dit is echter geen hiërarchisch afhankelijkheid waarbij de volgende fase de plaats van de vorige fase inneemt. Een eerdere fase wordt geabsorbeerd in de latere fase, waarbij toenemende differentiatie plaatsvindt.³⁵ Zo worden in de fase voorafgaand aan de adolescentie identificaties ontwikkeld die tijdens de adolescentie een plaats in de identiteit krijgen.³⁶ Dit proces, ‘configuratie’ genaamd, wordt verderop in dit hoofdstuk verder toegelicht. In iedere fase spelen alle ontwikkelingstaken een rol. De reeds uitgevoerde taken komen terug en de nog uit te voeren taken worden al geanticipeerd. In nieuwe ontwikkelingsfasen moeten ook nieuwe identificaties in de identiteit worden geïntegreerd.

Figuur 1

Erikson's Stage Theory in its Final Version			
Age	Conflict	Resolution or "Virtue"	Culmination in old age
Infancy (0-1 year)	Basic trust vs. mistrust	Hope	Appreciation of interdependence and relatedness
Early childhood (1-3 years)	Autonomy vs. shame	Will	Acceptance of the cycle of life, from integration to disintegration
Play age (3-6 years)	Initiative vs. guilt	Purpose	Humor; empathy; resilience
School age (6-12 years)	Industry vs. Inferiority	Competence	Humility; acceptance of the course of one's life and unfulfilled hopes
Adolescence (12-19 years)	Identity vs. Confusion	Fidelity	Sense of complexity of life; merging of sensory, logical and aesthetic perception
Early adulthood (20-25 years)	Intimacy vs. Isolation	Love	Sense of the complexity of relationships; value of tenderness and loving freely
Adulthood (26-64 years)	Generativity vs. stagnation	Care	Caritas, caring for others, and agape, empathy and concern
Old age (65-death)	Integrity vs. Despair	Wisdom	Existential identity; a sense of integrity strong enough to withstand physical disintegration

³¹ Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, 96.

³² Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 22.

³³ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 23.

³⁴ Hetty Zock, *A Psychology of Ultimate Concern: Erik H. Eriksons Contribution to the Psychology of Religion*, (Amsterdam/New-York: Rodopi, 2004), 34.

³⁵ Zock, *Psychology of Ultimate Concern*, 34.

³⁶ Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, 122.

De taak die in iedere fase moet worden volbracht, kan omschreven worden als 'ontwikkelingscrisis' die moet worden opgelost. In de crisis zijn twee 'polen' aanwezig, van respectievelijk integratie en desintegratie. Doordat het einddoel van de ontwikkeling heelheid en daarmee integratie is, moet voor het volbrengen van de taak een balans zien te worden gevonden tussen de positieve pool van integratie en de negatieve pool van desintegratie, waarbij de positieve pool zwaarder weegt dan de negatieve.³⁷ Dit is expliciet niet het overwinnen van de negatieve pool, aangezien beide polen elkaar nodig hebben om te bestaan. Wanneer nooit wantrouwen is gevoeld, kan bijvoorbeeld geen vertrouwen worden ontwikkeld. Wanneer dit 'balanceren' tussen de polen slaagt, wordt een aspect of kwaliteit van psychosociale gezondheid bereikt. Erikson noemt dit een kwaliteit, omdat het geen statische eigenschap is maar een bewuste en dynamische ervaring, die voortdurend opnieuw geproduceerd moet worden.³⁸

De polen die tijdens de adolescentie in evenwicht gebracht moeten worden, zijn die van 'identiteit' en 'identiteitsverwarring'. Identiteitsverwarring is een gevoel van 'geen grip' hebben; een gevoel van hopeloosheid en onvermogen een vaste (door de maatschappij gestandaardiseerde) rol te aanvaarden.³⁹ De hopeloosheid uit zich bij adolescenten in vluchtreacties, als niet meer naar school gaan of het vermijden van contact met de buitenwereld. Deze gevoelens en gedragingen komen veel voor bij jongeren in de jeugdzorg.

Bij identiteitsvorming worden de voorgaande ontwikkelingsfasen geïntegreerd in een nieuw geheel, waarbij vroege identificaties samenkomen met afwisselende nieuwe rollen waarmee iemand zich kan identificeren. De belangrijke vragen die op dat moment worden gesteld, lijken sterk op de vragen die volgens Van der Meer aan bod komen in geestelijke verzorging in de jeugdzorg: 'Wie ben ik echt', 'waar hoor ik bij', 'waar hoop ik op', 'wat wil ik bereiken' en 'wat zijn mijn doelen en competenties'? In eerdere ontwikkelingsfasen werden voorlopige antwoorden op deze vragen gevonden die op dat moment vanzelfsprekend waren. Tijdens de adolescentie moeten de verschillende antwoorden een geheel gaan vormen, dat aansluit bij wie de persoon nu en in de toekomst wil zijn. Hier komt het vermogen tot zelfrealisatie, zoals in de inleiding beschreven, aan bod. Het gevoel dezelfde persoon te zijn en te blijven, wisselt zich tijdens de identiteitsvorming voortdurend af met identiteitsverwarring, zoals hierboven beschreven.⁴⁰

³⁷ Zock, *Psychology of Ultimate Concern*, 39.

³⁸ Zock, *Psychology of Ultimate Concern*, 40.

³⁹ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 139.

⁴⁰ Zock, *Psychology of Ultimate Concern*, 44.

Tijdens de identiteitsvorming is echter niet alleen de subjectieve ervaring van identiteit voor het individu belangrijk. Er wordt ook een 'sociale identiteit' gevormd. De adolescent moet in de samenleving namelijk erkend en geaccepteerd worden als de persoon die diegene wil zijn. Om deze interactie tussen individu en omgeving te begrijpen, komt Erikson met het woord 'ideologie'.⁴¹ Het gaat om het geheel aan waarden en ideeën die een coherente betekenis geven aan het leven en de werkelijkheid.

Met de ideologie wordt de individuele aan de collectieve identiteit verbonden. Erikson beschrijft dit zelf als:

*"de tendentie om op een bepaald moment feiten aan opvattingen aan te passen, en andersom, om op deze wijze een wereldbeeld te scheppen dat in voldoende mate steun verleent aan het collectieve en individuele gevoel van identiteit."*⁴²

Wanneer er zoals hierboven van wordt uitgegaan dat identiteitsvorming een interactief proces is, moet worden stilgestaan bij de hedendaagse context. Erikson vormde zijn gedachtegoed in een tijd waarin geen internet, sociale media en andere digitale netwerken bestonden. Bovendien is de samenleving in de huidige tijd meer geïndividualiseerd dan in de tijd van Erikson en is het minder eenduidig bij welke ideologieën en sociale groepen mensen zich aansluiten, doordat de autoriteit en het gezag van traditionele instanties afneemt.⁴³ De opkomst van deze processen vormt een nieuwe realiteit voor de persoonlijke ontwikkeling.⁴⁴ Erikson schreef dat de noodzaak om een unieke identiteit te vormen tijdens de adolescentie aanwezig is, waardoor adolescenten ontvankelijk zijn voor 'controversiële' (extremes, rebellious, deviant) rollen en identificaties.⁴⁵

Het is precies op dat moment in de ontwikkeling dat de adolescenten van tegenwoordig in aanraking komen met internet en sociale media en met het wijde palet aan mogelijke identificaties in een geïndividualiseerde en gedifferentieerde samenleving waarin het juist niet wordt verwacht dat iemand zich volledig op één sociale groep toelegt en het niet langer duidelijk is tegen welke sociale groep de adolescenten zich collectief kunnen afzetten.⁴⁶ Hierdoor ontstaat wat Baumann 'fluïde moderniteit'

⁴¹ Zock, *Psychology of Ultimate Concern*, 44.

⁴² Erik H Erikson, *De Jonge Luther*, (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1967), 23.

⁴³ Zygmunt Baumann, *Liquid Modernity*, (Cambridge, UK: Polity Press, 2000), 133.

⁴⁴ Avi Kay, "Erikson Online: Identity and pseudospeciation in the internet age," *Identity* 18, nr-4 (2018): 269.

⁴⁵ Erik H. Erikson, "Youth: Fidelity and diversity," *Daedalus* 117, nr-3 (1988): 3.

⁴⁶ Baumann, *Liquid Modernity*, 120.

noemt.⁴⁷ De samenleving is in de basis ongestructureerd en een identiteit wordt in plaats van een gegeven, langzamerhand een taak. Gezien de omringende sociale context moet er vorm worden gegeven aan iets wat 'vormeloos' is. Een succesvolle identiteit ontstaat wanneer een individu in vrijheid kan 'shoppen' uit de 'voorraad' identificaties en rollen, en daar zo lang als gewenst aan vasthouden kan.⁴⁸ Hierdoor ontstaan grotere uitdagingen rond het integreren van een identiteit voor deze generatie, dan voor de generatie jongeren die Erikson observeerde. Door het integreren van verschillende meningen, houdingen en levensstijlen die bij het individu binnen komen, kan een gefragmenteerde identiteit ontstaan.⁴⁹ Doordat identiteit sociaal geconstrueerd is, leidt een veelheid aan verschillende reacties in verschillende interacties er mogelijk toe dat er een pluralistisch en kneedbaar zelf ontstaat. Wanneer het individu zich per situatie in hoge mate aanpast, komt mogelijk het gevoel van samenhang onder druk te staan.⁵⁰

Buiten aannames en voorspellingen is er echter nog weinig onderzoek naar de invloed van internet op identiteitsvorming gedaan, waardoor het voor dit onderzoek nog te vroeg is om de gevolgen en effecten van deze technologische ontwikkelingen te analyseren.⁵¹ Wel is het relevant om te onthouden dat dit de achtergrond is waartegen jongeren gedeeltelijk hun identiteit interactief vormgeven.

De bovengenoemde ideologische oriëntatie, die de sociale identiteit mogelijk maakt, is volgens Erikson net zo hard nodig als zuurstof en voedsel.⁵² Die verbinding tussen de individuele en collectieve identiteit oefent op onderbewust niveau invloed uit. Het volgende citaat laat zien dat de sociale relaties van het individu en de omringende maatschappij van groot belang zijn voor het slagen van het vinden van balans tussen identiteit en identiteitsverwarring:

“Daarom is de puberteit het minst ‘stormachtig’ bij dat deel van de jeugd dat begaafd is en goed opgeleid (...) en dat daardoor in staat is zich te identificeren met nieuwe rollen van competentie en vindingrijkheid, en daarbij een meer impliciete ideologische visie te aanvaarden. (...) Aan de andere kant zal de puber die het gevoel heeft dat zijn omgeving té radicaal probeert hem te beroven van alle vormen van expressie waarmee hij zijn volgende stap kan ontwikkelen en integreren, zich verzetten met de wilde kracht van een dier dat zich plotseling gedwongen ziet zijn leven te verdedigen. Want het

⁴⁷ Baumann, *Liquid Modernity*, 8.

⁴⁸ Baumann, *Liquid Modernity*, 83.

⁴⁹ Alan Waterman, "Identity as Internal Processes: How the "I" Comes to Define the "Me"," In *The Oxford Handbook of Identity Development*, red. Kate C. McLean en Moin Syed (Oxford: Oxford University Press, 2015), 205.

⁵⁰ Waterman, "Identity as Internal Processes," 205.

⁵¹ Kay, "Erikson Online," 270.

⁵² Erikson, *Jonge Luther*, 23.

*is onmogelijk zich in de sociale jungle van het menselijk bestaan een levend wezen te voelen wanneer men geen identiteitsbesef heeft.*⁵³

Identiteitsvorming is daarmee volgens Erikson geen luxe, maar een noodzakelijkheid voor een gezonde psychosociale ontwikkeling, waarin innerlijke zekerheid en een positieve levensrichting worden ervaren en het fysieke en psychologische welzijn worden ondersteund.⁵⁴ Dit zoeken naar doel en betekenis heeft een directe link met zingevingsprocessen. Identiteit biedt bronnen voor de ontwikkeling van intimiteit, wijsheid, hoop, trouw en liefde in latere ontwikkelingsfasen en is een voorwaarde voor het gevoel deel te hebben aan het leven.⁵⁵ Een belangrijke toevoeging is nog, dat waar in dit citaat staat dat 'begaafde' jeugd in staat is een impliciete ideologische visie te aanvaarden, dit in de context van de jeugdzorg ook moet worden opgevat als jeugd die 'begiftigd' is met mogelijkheden om met de eigen gaven te kunnen werken. Iemand kan de beschikking hebben over een veelheid aan talenten, competenties en creatieve en intellectuele vermogens, maar wanneer de omgeving geen ruimte biedt of zelfs hindernissen kent om die mogelijkheden te cultiveren, blijft de uitdaging om identiteitsbesef te ontwikkelen, bestaan.

3.3 Het analyseren van de identiteitsvorming: identiteitsconfiguratie

Identiteitsvorming vindt, zoals hierboven genoemd, plaats door het configureren van verschillende identificaties. Dat wil zeggen dat er een bouwwerk (de identiteit) wordt opgebouwd uit verschillende bouwstenen (identificaties en 'affiliaties' uit de kindertijd plus toekomstige idealen) dat in zijn uiteindelijke geheel een bepaalde functionaliteit (het gevoel dezelfde samenhangende persoon te zijn en te blijven) heeft.

Volgens de lezing van Erikson door Elli Schachter zijn bij dat proces een of meerdere van de volgende drie processen betrokken, die overigens niet chronologisch of hiërarchisch van elkaar afhankelijk zijn. Ten eerste, het selectieve verwerpen en/of onderdrukken van bepaalde identificaties en/of affiliaties. Ten tweede is er het wederzijds aanpassen, waarbij twee of meerdere identificaties of affiliaties worden samengevoegd. Een voorbeeld is iemand die zichzelf 'Marokkaanse Nederlander' noemt. Het derde proces is het opnemen van identificaties en affiliaties in een nieuwe configuratie, waarbij ze weliswaar niet verworpen worden, maar gescheiden naast elkaar blijven bestaan waardoor een

⁵³ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 137.

⁵⁴ Nelson, *Psychology*, 160.

⁵⁵ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 248.

bepaalde balans ontstaat.⁵⁶ Iemand die fan is van twee rivaliserende voetbalclubs, kan zichzelf bijvoorbeeld 'voetballiefhebber' noemen. Binnen die configuratie kunnen beide affiliaties blijven bestaan. De uiteindelijke identiteit bevat alle betekenisvolle identificaties en affiliaties, maar verandert deze ook zodat er een uniek en aanvaardbaar coherent geheel ontstaat. Op die manier worden behoeften, aangeboren eigenschappen, identificaties, affiliaties, rollen en succesvolle defensiemechanismen tot een samenhangende identiteit verwerkt.⁵⁷ Identiteitsvorming is daarmee het proces waarbij het individu de relaties tussen eerdere identificaties, affiliaties en nieuwe ideaalbeelden configureert.⁵⁸

Met betrekking tot dat identiteitsconfiguratieproces komt Schachter op basis van eigen empirisch onderzoek naar identiteitsvorming rondom conflictsituaties met vier verschillende typen configuraties waar een identiteit uit ontstaat: (1) gebaseerd op keuze en onderdrukking, (2) assimilerend en synthetiserend, (3) een 'verbond' tussen identificaties en (4) een configuratie gebaseerd op de 'sensatie van de onenigheid' (thrill of dissonance).⁵⁹ Bij het eerste type kiezen respondenten in het onderzoek van Schachter de ene identificatie boven de andere, waarbij ze proberen om gedachten en gedrag op deze identificatie af te stemmen. De niet gekozen identificatie werd verworpen. Bij het tweede type vormden respondenten een raamwerk waarin conflicterende identificaties niet langer tegenstrijdig waren. Dit past bij het proces van wederzijdse aanpassing van identificaties volgens Erikson, zoals hierboven beschreven. Bij het derde en vierde type configuratie volgens Schachter hielden individuen vast aan conflicterende identificaties, die nog steeds als tegenstrijdig werden begrepen. Bij het derde type wordt geweigerd om een identificatie te verwerpen, omdat daarmee een deel van het zelf wordt verworpen en daarmee het gevoel van heelheid onder druk komt te staan. De tegenstrijdigheid werd niet positief ervaren, maar het was de beste handelingsmogelijkheid uit de beschikbare alternatieven. Tot slot, bij het vierde type, houden mensen vast aan conflicterende identificaties, omdat juist dat conflict een gevoel van sensatie, opwinding en uniciteit kan geven. Zo zijn er sporthooligans die aangeven dat ze geweld gebruiken om uit hun 'normale' dagelijkse leven te breken. Juist omdat geweld daar niet in past, geeft het een goed gevoel. Het contrast tussen identificaties kan ze daarmee bij elkaar houden.⁶⁰

⁵⁶ Elli P. Schachter, "Identity Configurations: a new perspective on identity formation in contemporary society," *Journal of Personality* 72, nr-1 (2004): 170.

⁵⁷ Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, 163.

⁵⁸ Schachter, "Identity Configurations," 170.

⁵⁹ Schachter, "Identity Configurations," 172.

⁶⁰ Schachter, "Identity Configurations," 177.

Identiteitsconfiguratie kan daarmee op verschillende manieren verlopen en is afhankelijk van de context van de ontwikkeling en de doelen die het individu nastreeft. Bij de vier configuratieprocessen zijn dus vier ‘producten’ aan te wijzen. Ten eerste is er configuratie aan de hand van keuze en onderdrukking, waarbij de behoefte aan ‘samenhang’ (consistency) bestaat. Het tweede type ontstaat uit assimilatie en synthese en zorgt voor zowel ‘heelheid’ (wholeness) als samenhang. Waar het gaat om een verbond van identificaties, het derde type, bestaat vooral de behoefte aan heelheid. Het laatste type, gebaseerd op het gevoel van sensatie, streeft op zijn beurt juist opwinding en motiverende ervaring na.⁶¹ Hoe de identiteit gevormd wordt, is afhankelijk van wat er voor het individu belangrijk is. Net als de processen die tot deze configuratietypen leiden, zijn ook deze ‘producten’ niet hiërarchisch van elkaar afhankelijk.

3.4 Het analyseren van de identiteitsvorming: ‘negatieve identiteit’

Identiteitsvorming en de omringende context worden zoals gezegd door elkaar beïnvloed. Maar dat kan op verschillende manieren gebeuren. Leoandra Rogers wijst er in dat verband op dat er volgens Erikson ook een ‘negatieve identiteit’ (negative identity) kan worden ontwikkeld. Deze negatieve identiteit is de oorzaak van gedrag dat door de samenleving als problematisch wordt gezien en is als concept daarmee relevant voor de jeugdzorg. Identiteit heeft volgens Erikson en Rogers te maken met vertrouwen en de wisselwerking met anderen. Het ‘fundamentele vertrouwen’ (basic-trust) dat in vroege ontwikkeling al moet worden gevonden, moet in iedere ontwikkelingsfase opnieuw worden gevonden en vormt daarmee de basis van het gehele ontwikkelingsproces.⁶² Vanuit dat vertrouwen kunnen systemen voor zingeving, bijvoorbeeld religieuze overtuigingen, worden ontwikkeld, waarmee mensen existentiële vragen aan kunnen gaan.⁶³ Wanneer gedachten, gevoelens en overtuigingen worden ontwikkeld in een sociaaleconomische en cultuurhistorische context die een zwakke basis biedt voor het ontwikkelen van een positieve identiteit, dat wil zeggen dat er te weinig wederzijds vertrouwen is om aan de normen van de samenleving te kunnen voldoen, ontwikkelen jongeren soms een negatieve identiteit. De jongere herkent zich dan in een negatieve stereotypering en gaat zich daar vervolgens juist naar gedragen.⁶⁴

⁶¹ Schachter, “Identity Configurations,” 192.

⁶² Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 97.

⁶³ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 85.

⁶⁴ Leoandra O. Rogers, “Who Am I, Who Are We?: Erikson and a transactional approach to identity research,” *Identity* 18, nr-4 (2018): 285.

Hihara et al. stellen dat er te weinig wetenschappelijke aandacht is voor het vormen van een negatieve identiteit.⁶⁵ Ze zien negatieve identiteit als identificaties met rollen die strijdig zijn met maatschappelijke aanvaardbare gedragingen en zo ongewenste situaties opleveren. Normaal gesproken kunnen jongeren experimenteren met verschillende rollen om zo tot integratie te komen, maar wanneer er in de eerdere ontwikkelingsfase onopgeloste conflicten zijn geweest, is dit niet mogelijk. Voor veel jongeren in de jeugdzorg bestaan er van dit soort onopgeloste conflicten. Jongeren proberen in dat geval het initiatief en de controle terug te krijgen door negatieve identificaties te selecteren en positieve identificaties te verwerpen.⁶⁶ Op deze manier kan wel met, weliswaar negatieve, rollen worden geëxperimenteerd, wat compenseert voor een gevoel van gebrek aan identiteit en daarmee betekenis, doel en verbondenheid.⁶⁷ Op die manier helpt een negatieve identiteit met 'identiteitsstress' om te gaan.⁶⁸ Bij negatieve identiteitsvorming lukt het jongeren niet om zich te identificeren met de gedeelde verhalen in de maatschappij en wordt geprobeerd om alternatieve narratieven te vinden.⁶⁹ Jongeren met een negatieve identiteit laten vaak extreem gedrag zien zoals zelfbeschadiging⁷⁰, suicide⁷¹ en crimineel gedrag.⁷² Dit gedrag is ook zichtbaar bij jongeren in de jeugdzorg. Voor deze doelgroep moet er daarom ook naar negatieve identiteit worden gekeken. Hier is opnieuw het citaat van Erikson relevant: "in de jungle van het menselijk bestaan is er geen gevoel van leven zonder gevoel van identiteit".⁷³

Een negatieve identiteit helpt daarmee om te kunnen overleven, maar hoeft niet altijd negatief te blijven. Alleen het aanmoedigen tot het ontwikkelen van een positieve identiteit gaat volgens Erikson echter niet bijdragen aan het omvormen van een negatieve identiteit. Hij stelt dat behandelaars beter erkenning kunnen geven aan de negatieve identiteit en daarmee bevestigen dat deze waar en voor de jongere noodzakelijk is.⁷⁴ Tegelijkertijd moeten ze laten zien dat de persoon niet samenvalt met de negatieve identiteit door bijvoorbeeld kansen te bieden om in samenwerking met deze behandelaar

⁶⁵ Shogo Hihara et. Al., "Forming a Negative Identity in Contemporary Society: Shedding Light on the Most Problematic Identity Resolution," *Identity* 18, nr-4 (2019): 325.

⁶⁶ Hihara, "Forming a Negative identity," 326.

⁶⁷ Hihara, "Forming a Negative Identity," 327.

⁶⁸ Hihara, "Forming a Negative Identity," 329.

⁶⁹ Molly Andrews, "Introduction: Counter-narratives and the power to oppose," *Narrative Inquiry* 12 (2006): 1-6.

⁷⁰ Amarendra Gandhi et. al., "Directionality of Effects between Non-suicidal Self-injury and Identity Formation: A prospective study in adolescents," *Personality and Individual Differences* 109 (2017): 124-129.

⁷¹ Michael J. Chandler, Travis Proulx, "Changing Selves in Changing Worlds: Youth suicide on the fault-lines of colliding cultures," *Archives of Suicide Research* 10 (2006): 125-140.

⁷² Rebecca Silverstein, "Chronic Identity Diffusion in Traumatized Combat Veterans," *Social Behavior and Personality* 22 (1994): 69-80.

⁷³ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 137.

⁷⁴ Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, 215.

met rollen te experimenteren.⁷⁵ Dit kan enerzijds door te onderzoeken welke verschillende perspectieven mogelijk zijn op de eigen rollen en identificaties om zo de waardering en plaatsing van inhoud van identiteit te bespreken. Anderzijds kan negatieve identiteit worden onderzocht door op zoek te gaan naar gedeelde narratieven waar het individu zich in thuis voelt en de persoon kan zijn die hij/zij wil zijn.

Hihara et al. stellen dat negatieve identiteit geanalyseerd kan worden door naar de 'plaatsing' en 'integratie' van identificaties, oftewel de identiteitsconfiguratie, te kijken. Zo wordt duidelijk welke rollen, identificaties en keuzes als relevant worden beschouwd voor de eigen identiteit en welke juist worden verworpen. Door te kijken naar de integratie van identiteit kunnen complexe processen van negatieve identiteitsformatie in beeld worden gebracht, met speciale aandacht voor de wisselwerking tussen jongeren en de samenleving.⁷⁶ Deze wisselwerking laat zien hoe iemand culturele verwachtingen in de identiteit integreert.

De positieve dan wel negatieve identiteitsconfiguratie kan naast de procesbeschrijving van Schachter en Hihara ook worden begrepen door middel van een focus op het product. Dat kan worden geanalyseerd aan de hand van wat Marcia 'identity-status' noemt.⁷⁷ Marcia ziet twee dimensies waarin het individu tot dat product komt. Ten eerste is er sprake van 'verkenning' (exploration), waarbij iemand verschillende mogelijkheden en keuzes rondom identiteit afweegt. De tweede dimensie gaat over 'toewijding' (commitment) en refereert aan de mate waarin iemand de gekozen waarden, doelen en overtuigingen in het dagelijks leven tot uitdrukking brengt.⁷⁸ Bij de vier verschillende statussen die Marcia onderscheidt, is in meer of mindere mate sprake van verkenning en/of toewijding. De verschillende statussen geven verschillende stijlen weer waarop kan worden omgegaan met de identiteitscrisis. Toch ziet Marcia dat het proces dat tot de status leidt, relevanter is voor het begrip van identiteitsvorming dan de uiteindelijke status. Voor dit onderzoek zijn daarom de begrippen van verkenning en toewijding meer relevant dan de uiteindelijke status, maar verdienen bovendien de procesbeschrijvingen van Schachter en Hihara de voorkeur.

⁷⁵ Erik H. Erikson, *Insight and Responsibility: Lectures on the ethical implications of psychoanalytic insight*, (New York: Norton, 1964), 98.

⁷⁶ Hihara, "Forming a Negative Identity," 328.

⁷⁷ James Marcia, *Ego identity: a handbook for psychosocial research*, (New-York: Springer, 1993).

⁷⁸ Elisabetta Crocetti, Wim Meeus, "The Identity Statuses: Strengths of a person-centered approach," in *The Oxford handbook of identity development*, red. Kate C. McLean en Moin Syed (New York: Oxford University Press, 2015), 100.

Het belangrijkste argument daarvoor, is dat integratie en plaatsing meer analytische mogelijkheden bieden dan het concept van toewijding van Marcia. Bij integratie kunnen tegengestelde identificaties en affiliaties bij elkaar gebracht worden, terwijl toewijding meer éénrichtingsverkeer is. Plaatsing kan ook gaan om elementen waar niet aan wordt toegewijd doordat ze verworpen worden. Datgene wat verworpen wordt, is wel degelijk deel van de identiteit doordat het maakt wat je juist niet bent. Dit komt overeen met wat Schachter 'kiezen en verwerpen' noemt. Met behulp van de besproken theorie over identiteitsconfiguratie kan deze integratie en plaatsing in beeld worden gebracht. Een negatieve identiteit is een mogelijke uitkomst van het identiteitsconfiguratieproces. Dit proces kan zichtbaar worden gemaakt met behulp van narratieve identiteitstheorie. Het reflecteren op en vertellen over het zelf zijn processen waarmee de identiteit geïntegreerd wordt. Het narratief op zichzelf geeft de integratie als product weer. Reflecteren op en vertellen over het zelf kunnen het proces van integratie in beeld brengen.

3.5 Narratieve identiteitstheorie

Narratieve identiteitstheorie is een verzamelnaam voor theorieën die verkennen hoe individuen betekenis geven aan hun leven door een identiteit te vormen waarbij ervaringen, rollen en identificaties worden geïntegreerd in een betekenisvol narratief, oftewel een ontwikkelend levensverhaal. Daar komen zingeving en identiteitsvorming concreet samen. De functie van dat narratief is tweeledig: het helpt het individu om zichzelf te begrijpen en het faciliteert de communicatie van de eigen identiteit naar anderen.⁷⁹ Aan de hand van narratieve identiteitstheorie kan worden afgelezen op welke manier identificaties worden verkend, geconfigureerd en geïntegreerd. Dit gebeurt door de dynamiek van het reflecteren op en vertellen over het zelf te verkennen. Doordat precies deze processen worden onderzocht, is het relevant om aan de hand van deze theorie naar de geestelijke verzorging binnen Jeugdhulp Friesland te kijken, aangezien hier ook een narratieve benadering zichtbaar is.⁸⁰

Narratieve theorie wordt in dit onderzoek niet gebruikt als methode, maar kan wel worden ingezet als achtergrond om de interviews met jongeren uit de jeugdzorg over hun contact met de geestelijk verzorger in te kunnen plaatsen. De aanname is dat de kern van deze contacten bestaat uit het reflecteren op en vertellen over het zelf. Dit wordt aangenomen op basis van de beschrijving van Tjeerd van der Meer over het eigene van geestelijke verzorging in de jeugdzorg, zoals eerder is beschreven⁸¹,

⁷⁹ Waterman, "Identity as Internal Processes," 200.

⁸⁰ Van Baarsen, "*Narratieve Geestelijke Verzorging*," 2014), 42.

⁸¹ Van der Meer, "Dromen over de Toekomst," 34.

maar ook op basis van eerder onderzoek naar geestelijke verzorging binnen Jeugdhulp Friesland, zoals dat van Arend van Baarsen.⁸² Door het contact met de geestelijk verzorger tegen de achtergrond van de narratieve theorie te begrijpen, ontstaat een kader waarmee de invloed van de geestelijk verzorger kan worden begrepen en onderzocht.

De narratieve benadering is gebaseerd op Eriksons idee dat het gevoel een gelijke, samenhangende persoon te zijn en te blijven, cruciaal is voor de identiteitsvorming. Dit gevoel ontwikkelt zich over tijd en door het leven terwijl ervaringen aan het persoonlijke narratief en levensverhaal verbonden worden.⁸³ Naast deze eerste belangrijke functie van het narratief, wordt ten tweede coherentie tussen verschillende elementen uit het verhaal geboden, door ze in het narratieve kader te plaatsen. Ook ontstaat er begrip en betekenis voor de 'auteur' over de aard van de eigen levenservaringen. Tot slot ontstaat er begrip over verschillen en overeenkomsten met anderen binnen en buiten de sociale context.⁸⁴ De narratieve identiteit wordt immers gevormd in kleine sociale interacties met anderen.⁸⁵ Naast deze interacties is er, net als bij identiteit, een wisselwerking met de heersende verhaallijnen over de betekenis van sociale categorieën en het persoonlijke leven.⁸⁶ Narratieve identiteitstheorie kan zo de brug slaan tussen individuele cognitie, sociale categorisatie en de rol van het vertellen over het zelf.

Het werk van Dan McAdams over narratieve identiteitsvorming maakt de relevantie van zowel het proces als het product van narratieve identiteitsvorming duidelijk. McAdams beschrijft de narratieve identiteit als 'geïnternaliseerd en evoluerend levensverhaal'.⁸⁷ Levensverhalen bieden een gevoel van eenheid, doel en coherentie en kunnen worden bestudeerd op basis van hun vorm, thematische inhoud en ideologische setting. Het narratief als product volgens McAdams, fungeert als ideologie in de opvatting van Erikson. Het levensverhaal biedt namelijk een gereconstrueerd verleden en een geanticipeerde toekomst op de manier zoals Erikson zijn concept van ideologie bedoelde. In die lijn kan, parallel aan de ideologie, ook gezegd worden dat het hebben van regie over een eigen verhaal cruciaal is voor een gezonde ontwikkeling. Het reconstrueren van het verleden en het anticiperen op de toekomst vormen de kern van het narratieve identiteitsvormingsproces.

⁸² Van Baarsen, "Narratieve Geestelijke Verzorging," 2014), 48.

⁸³ Dan. P. McAdams, D. P., *Power, Intimacy, and the Life Story: Personological inquiries into identity*, (New York: Guilford, 1988), 35.

⁸⁴ Dan. P. McAdams, "The Psychology of Life Stories," *Review of General Psychology* 5 (2001): 101

⁸⁵ Michael Bamberg, "Who am I? Narration and its Contribution to Self and Identity," *Theory & Psychology* 21, nr-1 (2011): 3–24.

⁸⁶ Robyn Fivush, "Speaking Silence: The social construction of silence in autobiographical and cultural narratives," *Memory* 18, nr-2 (2010): 88–98.

⁸⁷ McAdams, "The Psychology of Life Stories," 117.

McAdams leent, evenals Erikson, het 'Ik-Mij onderscheid' van William James. Het 'Ik' construeert het 'Mij' als verzameling van abstracte eigenschappen en een mozaïek van persoonlijke verhalen van het eigen leven. In het vertellen van het narratief is het subjectieve Ik aan het observeren en is het geconstrueerde Mij het geobserveerde object.⁸⁸ Volgens McAdams kan het Ik op drie lagen naar zichzelf kijken om het Mij te vormen: als actor, als agent en als auteur. Als actor ligt de nadruk op sociale rollen, vaardigheden en sociale reputatie, als agent ligt de nadruk op persoonlijke doelen, plannen, waarden, hopen en angsten en als auteur ligt de focus op het levensverhaal.⁸⁹ Het is een gelaagd model waarbij de verschillende fases gaandeweg de jeugd ontstaan.

Het zelf als sociale actor ontstaat al vroeg in de ontwikkeling. Het kind gedraagt zich in die fase nog volgens de beelden uit gedeelde verhalen in de samenleving. Kinderen beginnen zichzelf te herkennen, gaan zelf-refererende woorden als 'mij' gebruiken en ontwikkelen emoties als trots en schaamte.⁹⁰ Gaandeweg de kindertijd ontstaat een gemotiveerde 'agent' die persoonlijke doelen, motieven, waarden en een geanticiperde toekomst vormt. Het Ik wordt zich daar echter pas zelfbewust van, wanneer daar tijdens de adolescentie op wordt gereflecteerd. Er is voor dit onderzoek geen passende vertaling van het Engelse woord 'agent' in het Nederlands te geven, waardoor hier aan dit woord zal worden vastgehouden. Tijdens de adolescentie ontstaat met de 'autobiografische auteur' een nieuwe laag van het zelf, waarmee zich een betekenisvol narratief van het leven vormt. Dat narratief begint met autobiografisch herinneren, maar eindigt daar niet. Er is namelijk ook interpretatie nodig van wat de herinneringen zijn en wat ze voor het leven betekenen. Hiermee worden vaak de keerpunten in het leven geïdentificeerd, terwijl tegelijkertijd wordt achterhaald welk inzicht daar uit wordt meegenomen. Naast deze interpretatie worden causale verbanden in het narratief gevonden. Zo wordt duidelijk hoe bepaalde gebeurtenissen tot bepaalde waarden of aspiraties hebben geleid.⁹¹

Door herinneringen uit het verleden te reconstrueren en dit met het toekomstbeeld te integreren ontstaat 'zelf-continuïteit', het gevoel door alle ontwikkelingsfasen heen dezelfde samenhangende persoon te zijn. Dit is precies wat volgens Erikson nodig is om een identiteit te vormen. Daarnaast kan met behulp van deze narratieve identiteit voor het zelf en voor anderen verklaard worden waarom de actor doet wat hij doet, waarom de agent wil wat hij wil en tot slot wie het individu was, is en zal zijn als ontwikkelend persoon over de tijd.⁹² De adolescentie is daarmee cruciaal voor hoe het Ik het Mij

⁸⁸ McAdams, *Power, Intimacy, and the Life Story*, 273.

⁸⁹ McAdams, *Power, Intimacy, and the Life Story*, 273.

⁹⁰ McAdams, *Power, Intimacy, and the Life Story*, 276.

⁹¹ McAdams, *Power, Intimacy, and the Life Story*, 276.

⁹² McAdams, *Power, Intimacy, and the Life Story*, 273.

begrijpt en hoe het eigen leven voorzien wordt van een gevoel van betekenis, continuïteit en coherentie. Pas dan kan het gedrag en zelfbegrip in het heden worden afgestemd op de in de toekomst geprojecteerde doelen en plannen.⁹³

De focus van de narratieve identiteitsvorming is hoe het zelf van gisteren het zelf van vandaag wordt en hoe dat gaat leiden tot het verhoopte zelf van de toekomst. Dit zijn vragen die de geestelijk verzorger aan de orde stelt in termen van 'wie ben ik' en 'waar moet het met mijn leven naartoe'? De beschrijvingen van geestelijke verzorging door de geestelijk verzorger van Jeugdhulp Friesland, maar ook de reeds genoemde onderzoeken die binnen Jeugdhulp Friesland hebben plaatsgevonden, laten zien dat er geprobeerd wordt een 'klimaat' te scheppen waarin jongeren de zoektocht rond deze vragen kunnen, durven en willen aangaan. Dat betekent dat er ruimte moet worden gecreëerd om te vertellen en de mogelijkheid moet worden gevonden om te reflecteren.

McAdams ziet het uiteindelijke zelf als een zich ontwikkelende Ik-mij configuratie.⁹⁴ De drie verschillende lagen waarop het Ik naar het Mij kan kijken, zijn geen vaststaande autonome eenheden, maar lopen door elkaar en beïnvloeden elkaar. Wanneer het Ik reflexief naar het Mij kijkt en daar over vertelt, zijn er drie processen gaande: het zelf als actor die zichzelf laat zien op een sociaal podium, als agent die een gemotiveerde agenda voor de toekomst vormt en als auteur die betekenis zoekt in het geheel van verleden, heden en toekomst. Door de ik-mij configuratie ontstaat er regie over het zelf en het eigen verhaal. Om tot regie te kunnen komen, is reflectie een voorwaarde; je moet naar jezelf en je identificaties kunnen kijken en er niet slechts mee samenvallen. Tijdens die reflectie vinden de processen van plaatsing en integratie zoals eerder beschreven plaats. Plaatsing en integratie van identificaties zijn mogelijk door de verschillende typen configuraties van verwerpen, onderdrukken, aanpassen en opnemen. De integratie van de identiteit is het einddoel van de ontwikkelingscrisis volgens Erikson en biedt zowel als proces als product regie over het zelf en het eigen verhaal. Het narratief als product, de identiteit, ontstaat pas in sociale interacties en door te vertellen en te reflecteren.

3.6 Het begrip van identiteitsvorming bij jongeren in dit onderzoek

Nu verschillende perspectieven en theorieën aan bod zijn gekomen, moeten deze worden geïntegreerd, alvorens een template voor analyse kan worden gevormd. Samenvattend kan worden

⁹³ Dan P. McAdams, "The Psychological Self as Actor, Agent and Author," *Perspectives on Psychological Science* 8, nr-3 (2013): 277.

⁹⁴ McAdams, "The Psychological Self," 272.

gezegd dat het perspectief voor dit onderzoek het psychodynamische sociaal-constructivisme is, waarbij wordt uitgegaan van het idee dat de werkelijkheid ontstaat in sociale interacties. Dit perspectief sluit het beste aan bij het gedachtegoed van Erikson dat als theoretische basis wordt genomen. Erikson stelt dat de kerntaak van de ontwikkelingsfase waar het individu zich tijdens de adolescentie in bevindt, het vormen van een identiteit is. Dat gebeurt door een configuratie van eerdere identificaties, affiliaties en mogelijkheden met actuele ideaalbeelden en toekomstige aspiraties. Om deze elementen tot een coherente en continue identiteit te verwerken, zijn verschillende typen configuraties mogelijk.

De verwoording van identiteitsvorming door Kate McLean en Moin Syed, die zich baseren op Erikson, is voor dit onderzoek de meest toepasselijke definitie, aangezien deze de eerder besproken elementen samenbrengt. Zij zien identiteitsvorming als *“a process of reworking childhood identifications into a current self-representation that is coherent across time and contexts and is also represented by a commitment to adult roles that are valued in one’s given society”*.⁹⁵ In deze definitie zijn drie dimensies aanwezig, namelijk het gevoel, de cognitie en de (sociale en innerlijke) presentatie. Volgens McLean en Syed worden de rollen waaraan toegewijd wordt positief gewaardeerd in de omringende samenleving, maar zoals gebleken kan het resultaat van dit proces ook een negatieve identiteit zijn. Deze negatieve identiteit verdient evenveel aandacht als de positieve identiteit en is juist in de context van de jeugdzorg relevant. De narratieve identiteit in deze definitie is als proces terug te zien in het verwerken van identificaties en affiliaties en als product in de zelfrepresentatie die daaruit voortkomt.

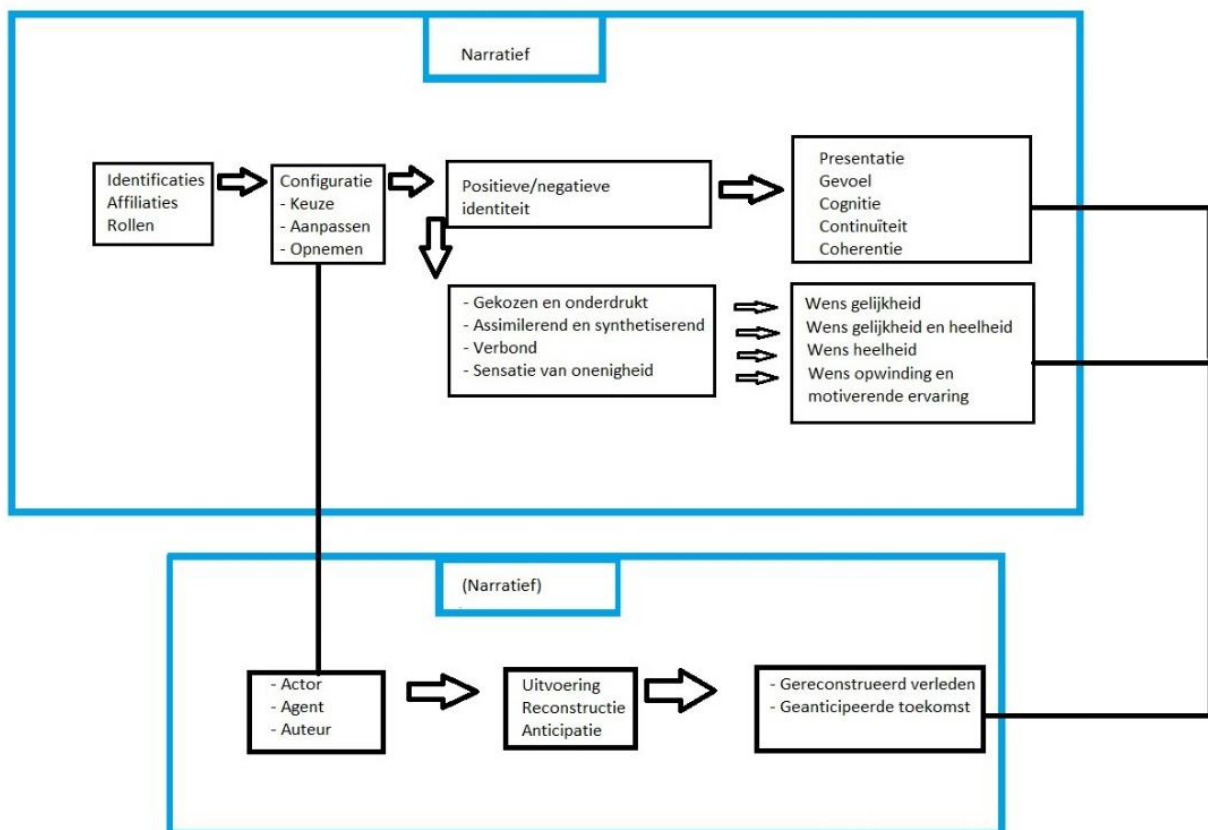
Het analyseren van de rol die geestelijke verzorging speelt bij de integratie van de belangrijkste ervaringen, overtuigingen en ideeën over het zelf en de wereld, wordt geplaatst in het licht van narratieve identiteitstheorie, die ook in de lijn van Eriksons werk ligt. Hier wordt betekenis gegeven aan het zelf over de tijd door te reflecteren op reeds plaatsgevonden gebeurtenissen en op de geanticiperde toekomst.⁹⁶ Narratieve identiteitstheorie is de achtergrond waartegen de invloed op de ontwikkeling van verleden naar heden en toekomst zichtbaar kan worden. Zo kan onderzocht worden in welke mate er sprake is van integratie en een gevoel van samenhang in het heden, en of er een gevoel is dezelfde persoon te zijn door de tijd heen.

⁹⁵ Kate McLean en Moin Syed, “The Field of Identity Development Needs an Identity: An Introduction to The Oxford Handbook of Identity Development,” in *The Oxford Handbook of Identity Development*, red. Kate C. McLean, Moin Syed (Oxford: Oxford University Press, 2015), 5.

⁹⁶ McLean en Syed, “The Field of Identity Development,” 5.

Tot slot van het theoretisch kader kan daarmee het template, dat al in de onderzoeksopzet werd geïntroduceerd, worden vormgegeven. Het template laat vooral termen uit de configuratietheorie van Schachter en de narratieve theorie van McAdams zien. De theorie van Erikson wordt in het template weliswaar niet direct genoemd, maar is onderliggend aan zowel de theorie van McAdams als die van Schachter en speelt daarmee een bepalende rol. Het template dat resulteert uit het theoretisch kader en waarmee de interviews zijn geanalyseerd, komt er daarmee uit te zien zoals hieronder in figuur 2 weergegeven. Het template bestaat uit twee blokken. Het bovenste blok gaat over de identiteitsconfiguratie, het onderste over het narratief. Aangezien identiteitsconfiguratie door middel van het narratief plaatsvindt, is dat proces in het template ook in het kader van narratieve theorie geplaatst, door middel van blauwe lijnen. Het onderste blok, over het narratief, is de uitwerking van de blauwe omlijning van het bovenste blok. De zwarte lijnen laten de verbindingen tussen beide blokken zien.

Figuur 2

Hoofdstuk 4

4. Resultaten

Met behulp van een holistische content-analyse is onderzocht hoe het theoretische begrip van identiteitsvorming bij jongeren, bijdraagt aan het begrijpen van de rol die geestelijke verzorging bij individuele jongeren speelt in het proces van hun identiteitsvorming. Om de eerste deelvraag te kunnen beantwoorden zal hieronder allereerst worden beschreven hoe de respondenten hun identificaties vooral configureren door middel van keuze en onderdrukking en opname. Ook zal worden beschreven hoe respondenten betekenisvolle ‘verloren’ identificaties ‘terugkrijgen’ door herinterpretatie. Om een antwoord op de tweede deelvraag te vinden, zal daarna worden beschreven welke rol vertellen over en reflecteren op het zelf voor de respondenten speelt bij hun identiteitsvorming en hoe door middel van reflectie, regie over het levensverhaal wordt genomen. Tot slot zal worden beschreven hoe het contact met de geestelijk verzorger voor de respondenten tot stand komt, wat er in dat contact gebeurt en welke betekenissen de respondenten daar aan geven. Daarmee kan de derde deelvraag beantwoord worden en wordt duidelijk dat de geestelijk verzorger een zingevingsklimaat schept waarbinnen zingevingsvaardigheden ontwikkeld kunnen worden.

4.1 Identiteitsvorming bij de respondenten

Allereerst moet duidelijk worden hoe de identiteitsconfiguratie plaatsvindt van jongeren die worden begeleid door Jeugdhulp Friesland en die gesprekken voeren met de geestelijk verzorger. Hoewel dit in de theorie ook niet wordt beweerd, verloopt dit configuratieproces, uitzonderingen daargelaten, niet bewust. Voor vrijwel alle respondenten geldt dat zij hun identiteit nog aan het vormen zijn. Hoewel identiteit per definitie geen statisch gegeven is, betekent dit ook dat er nog geen sprake is van een reeds gevormde identiteit. Dit maakte het voor respondenten soms lastig te reflecteren op hun eigen proces. Toch zijn er wel degelijk processen waar te nemen.

4.1.1 Identificaties en affiliaties

Vrijwel alle jongeren die geïnterviewd zijn, hebben een negatief zelfbeeld wat betreft de periode voordat ze in de jeugdhulpverlening terecht kwamen. Een jongen (A) komt bijvoorbeeld met zelftyperingen als 'crimineel', 'verslaafd' en 'een zwerver', een meisje (C) noemt zichzelf 'een kwetsbaar kind', 'veel boos' en 'een kutkind' en weer een andere jongen (E) noemt zichzelf 'ongecontroleerd' en 'agressief.' Zelfs de jongeren die het moeilijk vinden om identificaties en affiliaties te benoemen, kijken veroordelend naar identificaties en affiliaties in hun verleden. Een meisje (B) heeft het bijvoorbeeld over omgaan met 'foute' vrienden en 'verkeerde' mensen. Een andere gemeenschappelijke deler lijkt de identificatie met de jeugdzorg te zijn. Alle jongeren laten weten dit een vervelende identificatie te vinden, maar stellen ook dat het ze niet raakt wanneer anderen hier iets over denken.

Over het algemeen vinden de jongeren het lastiger om hun identificaties en affiliaties voor het heden te benoemen dan voor het verleden. Vaak gaan ze opnieuw uit van de negatieve zelftypering uit het verleden, om te benoemen dat deze in het heden nog steeds, maar in mindere mate, van toepassing is. Voor de geïnterviewde jongeren geldt dat zij stuk voor stuk positiever naar zichzelf kijken in het heden dan in het verleden. Dat betekent echter niet automatisch dat zij in het heden positief naar zichzelf kijken. Een deel van de jongeren geeft bijvoorbeeld aan geen vertrouwen in de toekomst te hebben. Zo geeft iemand aan dat ze 'geen liefde meer voelt' (C) en daarom denkt dat het niet meer goed komt. Anderen voeren bepaalde karaktertrekken aan die ze in de toekomst in de weg gaan zitten. Sommige jongeren geven expliciet aan dat ze 'aan zichzelf aan het werken' zijn. Daarmee zijn ze doelbewust zichzelf (en daarmee hun identiteit) op een positieve manier aan het veranderen, waardoor zij de toekomst wel positief kunnen zien.

Hoewel het voor enkele jongeren duidelijk is bij wie ze willen horen en welke identificaties en affiliaties positieve energie geven, zoals een kerk of een voetbalclub, is er voor anderen duidelijk sprake van identiteitsverwarring. Bij het vormen van de identiteit moet een balans gevonden worden tussen twee polen. Bij de ene pool worden waardevolle identificaties geïntegreerd, terwijl het resultaat bij de andere pool juist een gebrek aan samenhang is. Het is niet de bedoeling dat de 'negatieve' pool wordt overwonnen, maar het is zaak dat er een evenwicht ontstaat, waarin de positieve pool de overhand krijgt. Dit balanceren is een proces dat goed zichtbaar is in de manier waarop jongeren hun ervaringen beschrijven. Dit is bijvoorbeeld het geval wanneer respondenten beschrijven dat het lastig kan zijn om zichzelf te zijn, doordat ze bijvoorbeeld verschillende versies van zichzelf hebben en dat zowel

negatieve als positieve kanten de overhand kunnen krijgen. Wanneer de negatieve kanten de overhand krijgen, voelt het soms of iemand niet meer zichzelf is of kan blijven en komt het gevoel van samenhang en continuïteit onder druk. Eén respondent noemt zichzelf in zo'n geval zelfs bezeten en plaatst een negatieve identificatie zo buiten zichzelf.

In andere gevallen echter, beschrijven jongeren dit balanceren tussen de twee polen om een coherent zelf te vinden en te vormen, expliciet. Dit is bijvoorbeeld het geval bij een meisje (F) in het volgende fragment:

“F: Euhm, op school is het een twijfelgeval. Want ik weet niet precies hoe ik me daar moet gedragen. Het ene moment ben ik heel erg agressief en het andere moment ben ik juist helemaal bijna van de wereld. Dus daar heb ik niet echt een... ik weet niet... school is het niet echt. (...) Omdat ik dan niet echt het gevoel heb dat ik gehoord zou kunnen worden.

O: (...) heb je dan het gevoel dat er bijvoorbeeld meerdere versies van jezelf zijn?

F: Ik heb niet echt, mijn eigen ik niet echt gevonden....

O: Ben je daar wel naar op zoek?

F: Ik ben er wel mee bezig. Want ik weet nog in het begin, toen zat ik op een opleiding, toen was ik met jongens en toen had ik het gevoel dat ik echt de hele tijd continu moest boksen, zeg maar, naar boven, maar dat was eigenlijk niet zo fijn. Want dan denk ik ook mensen worden bang van je. En dat was niet echt mijn ding. Toen begon ik een andere opleiding, toen deed ik dat minder, een heel stuk minder, eigenlijk bijna niet meer. Toen werd ik weer omlaag getrapt heel erg. Dus toen stond ik weer onderaan. Nu doe ik een opleiding en daar zit ik er tussenin. En dat gaat best wel redelijk.” (F72 – F77)

Dit fragment laat zien dat identiteit niet alleen bestaat uit de configuratie van identificaties en affiliaties, maar ook in de praktijk tot uiting moet komen door toewijding aan die verschillende rollen en affiliaties. Het meisje dat de uitspraak hierboven deed, laat zien dat daarbij ook een beweging van buiten naar binnen plaatsvindt. Om jezelf te kunnen zijn is er een omgeving nodig die je in staat stelt en het toestaat om die versie van jezelf te kunnen zijn. Op de vraag wanneer ze zichzelf kan zijn, antwoordt ze namelijk het volgende:

“Dan heb ik eigenlijk gewoon het gevoel dat ik echt mezelf ben en kan kloten en noem maar op. Maar gewoon dat ik open kan zijn en ‘mij’. En blij, de drukke ik die niet onzeker is of onzeker wordt gestampt door anderen” (F48).”

Identiteitsvorming is daarmee geen eenrichtingsverkeer, maar kent ook een cruciale sociale en emotionele component. De dynamiek van de omgeving en de situatie speelt een belangrijke rol in de identiteitsvorming. Een deel van de identiteitsvorming gebeurt dan ook op emotioneel gebied en in sociale relaties. Hoewel ratio en emotie vaak tegenover elkaar worden geplaatst, betekent emotie geen falen van het redeneren. Emoties zijn onderliggend aan processen van betekenisgeving.⁹⁷ Emotie is in dit geval de belichaming van het identiteitsvormingsproces. Het gevoel van onzekerheid geeft daar waardevolle informatie over. Dat emotie een belangrijke rol speelt in de identiteitsvorming is de reden dat deze jongeren wel concrete ervaringen kunnen koppelen aan hun proces, maar dat er nog meer nodig is om daar woorden voor te vinden.

De affiliaties die mede de identiteit vormgeven, zijn, nog meer dan de identificaties, individueel bepaald. Hoewel er daardoor niets algemeen kan worden gezegd over de affiliaties van de respondenten, is er wel een tendens in de verbinding met die affiliaties. Vrijwel alle respondenten geven namelijk aan het vertrouwen meerdere keren kwijt te zijn geraakt in de mensen die belangrijk voor hen zijn. Een van de voorwaarden die meerdere respondenten expliciet benoemen om zichzelf te kunnen zijn, is dat ze anderen moeten vertrouwen. De andere voorwaarde is dat ze hun verhaal bij iemand kwijt kunnen. Daarbij geven ze aan dat ze hun verhaal pas delen, wanneer ze iemand vertrouwen en dat ze hun ‘publiek’ daarbij eerst testen om te kijken hoe dat met onderdelen van hun verhaal omgaat, voordat het gehele verhaal wordt verteld. De jongeren laten daarmee zien dat ze behoefte hebben aan, en actief op zoek zijn naar, affiliaties en verbindingen bij wie zij hun identiteit zoals die op dat moment is, kunnen uiten en daarin herkend kunnen worden. Het belang van deze affiliaties en de herkenning die ze bieden, wordt onderstreept door het volgende fragment:

“F: Bijvoorbeeld, ik lijk op geen enkel lid van mijn familie, ik ben de enige van de hele familie die anders is. Mijn vader zijn moeder... ik weet niet hoe ze heet... ik weet alleen dat ze voor de trein is gesprongen toen ‘ie zes was. En ik vroeg mij af, lijk ik dan op haar? Want, ik weet van mijn moeder dat die een foto had gezien van hoe die vrouw er uit zou hebben gezien, en dat zij heel erg op mij zou hebben geleken, of eigenlijk andersom, dat ik op haar heb geleken. Maar dan denk ik van, komt daar mijn gedrag meerendeel vandaan? Onbewust?”

⁹⁷ Reeve, “Revisiting Biographical Disruption,” 180.

O: Ja, want bedoel je dan in het uiterlijk hoe je op haar lijkt? Of in wat je doet en wat je denkt?

F: In wat ik doe en wat ik denk! Als je namelijk in je hele familie iedereen hetzelfde denkt zo'n beetje, dan ben je de enige die anders is. Dan is het toch een vraag van, op wie lijkt ik dan?" (F162 – F163)

Vanwege beschadigd vertrouwen en relatief onstabiele situaties om in op te groeien, lijkt het voor deze jongeren niet vanzelfsprekend wie deze betekenisvolle verbindingen voor hen zijn.

4.1.2 Configuratie

Volgens de theorie gaat het uiteindelijk echter niet alleen om de identificaties en affiliaties die bepalen hoe de identiteit eruit komt te zien. Het gaat er nog meer om hoe die elementen worden begrepen, gewaardeerd en in het totale beeld van het zelf worden geplaatst. Met andere woorden, er moet worden gekeken naar hoe de identificaties en affiliaties worden geconfigureerd om te achterhalen hoe de identiteit tot stand komt. Op het gebied van configuratie zijn bij de geïnterviewde jongeren verschillende tendensen zichtbaar.

Bij de geïnterviewde jongeren zijn vooral de configuratieprocessen door middel van keuze en onderdrukking en door middel van opname, zoals Schachter dat beschrijft, zichtbaar. Hieruit spreekt volgens de theorie een behoefte aan heelheid en samenhang. De beschrijvingen van jongeren lijken dit te ondersteunen. De keuze en onderdrukking van identificaties en affiliaties spreken bijvoorbeeld uit de negatieve zelftypering over het verleden. Door keuzes, relaties en gedrag als 'fout' te bestempelen, wordt gekozen voor wat iemand niet meer is. Ook de bewuste keuze voor wat je niet bent, is deel van je identiteit. Ook vindt er keuze en onderdrukking plaats bij het begrijpen en plaatsen van negatieve identificaties uit het heden. Zoals eerder gezegd, zien de jongeren vaak dat ze meerdere versies van zichzelf hebben en dat het zelf daarmee situationeel bepaald is. De negatief gewaardeerde, vaak agressieve kant, wordt dan onderdrukt. Het 'echte zelf' is de positieve kant en die kan tijdelijk overschaduwd raken door de negatieve kant. Ook wordt de negatieve kant buiten het zelf geplaatst door te zeggen dat de persoon dan bezeten is, of dat het aan gedrag van anderen ligt. Dit laatste is goed terug te lezen in het volgende fragment:

“Ik ben pas agressief als het nodig is. Kijk ik laat diegene altijd, als ‘ie eerst bij mij geweld gebruikt dan zegt mijn vader ook van weet je, als iemand anders begint dan mag jij ook terugdoen, dus wel... nee, ik zal zelf nooit beginnen met geweld.” (B42)

Hetzelfde proces van selectie en verwerping van identificaties en affiliaties is goed zichtbaar wanneer jongeren over zichzelf in de ogen van de buitenwereld praten. Allemaal voelen zij dat ze een stempel van ‘probleemjongere’ dragen. Alle jongeren geven aan dit als vervelend te ervaren, maar ze lijken zich hier ook tegen te wapenen door de identificatie met het stempel te verwerpen. Hoewel sommige jongeren in het verleden door gebrek aan wederzijds vertrouwen tijdelijk een negatieve identiteit hebben aangenomen, herkennen ze zich op dit moment niet in de negatieve stereotypering door de maatschappij en gaan zich daar expliciet niet naar gedragen. De volgende citaten laten zien hoe jongeren met de negatieve stereotypering omgaan.

“Als ik het woord (naam behandelcentrum) zeg, dan denken ze, hoe kom je daar dan toe? Kom je daar vandaan? Nou weet je daar heb ik gewoon schijt aan... Ja. Weet je, hun hebben misschien geen problemen, maar weet je... niemand is perfect toch?” (B30)

“Nee als mensen dat zeggen dan heb ik daar vooral schijt aan. Dan denk ik, ja, weet jij wie ik ben? Weet jij waar ik vandaan kom? Weet jij wat ik heb meegemaakt? Nee dus, hé, je mag een oordeel geven... je mag denken wat je wil, maar heb ik er wat aan? Nee.” (E63)

Het lijkt voor jongeren in de jeugdzorg een belangrijk deel van de identiteitsconfiguratie om de blik van de buitenwereld in het zelfbeeld te verwerken. De geïnterviewde jongeren kiezen er unaniem voor om deze blik te verwerpen. Opvallend is dat ze dit ook doen in taal waarmee ze zich lijken te ‘wapenen.’ Ze stellen dat ze er ‘schijt’ aan hebben en kiezen soms zelfs de tegenaanval. In de volgende paragraaf (3.1.3) zal verder worden uitgeweid over de momenten waarop jongeren wel een negatieve identiteit aannemen.

Naast keuze en onderdrukking is ook zichtbaar hoe jongeren verschillende identificaties en affiliaties bij elkaar opnemen in hun identiteit. Dit lukt echter pas door ze opnieuw te waarderen. Soms moet er zelfs opnieuw toegang tot identificaties of affiliaties worden gevonden. Dankzij deze herwaardering kunnen oude identificaties en affiliaties een nieuwe legitieme plaats krijgen binnen de identiteit. Voor alle respondenten lijkt die herwaardering een cruciaal proces te zijn. Zo geeft een jongen (A) aan dat hij gelovig is opgevoed, maar dit door zijn eigen gedrag is ‘kwijtgeraakt’. Met behulp van de geestelijk verzorger is hij weer met zijn geloof in contact gekomen en heeft hij manieren gevonden om het te

praktiseren. Deze jongen verbindt het geloof daarbij expliciet aan zijn opvoeding. Uit zijn woorden kan worden opgemaakt dat hij veerkracht, motivatie en de mogelijkheid tot positieve herinterpretatie van gebeurtenissen aan zijn geloof ontleent. Dat geloof wordt ingezet om tot dit soort zaken te komen is niet verwonderlijk, aangezien het een basisvertrouwen kan bieden en daarmee de rol van de ouders kan overnemen.⁹⁸ Zo vormt het een identificatie die als basis voor de verdere identiteit kan dienen. Wanneer deze jongen zichzelf omschrijft, komt hij dan ook vrijwel direct op zijn geloof. Een ander meisje (B) laat hetzelfde proces zien ten opzichte van haar familie. Door haar gedrag had ze geen contact meer met haar familie. Nu ze zelf actief contact heeft gezocht, vormt haar familie inmiddels haar belangrijkste affiliatie en omgeving waarbij ze zichzelf kan zijn.

Naast het 'terugwinnen' van verloren identificaties en affiliaties is het herwaarderen van oude identificaties en affiliaties een relevant proces. Een jongen (A) geeft bijvoorbeeld aan dat hij nu op andere manieren naar zijn levensverhaal kan kijken dan vroeger. Door zijn verleden opnieuw te waarderen en zo als identificatie in een nieuwe identiteit op te nemen, kan hij een continuïteit creëren tussen zijn verleden, het heden en de toekomst. Hij geeft bijvoorbeeld aan dat hij de toekomst aan kan, niet ondanks, maar dankzij zijn verleden.

"Ik denk het wel (...) ik bedoel, als je op straat leeft en ook op straat hebt gewoond, dan leer je heel zelfstandig voor jezelf te zijn. (...) Je moet een woonplek zoeken, je moet warm zijn... je gaat ook nadenken over geld, hoe ga je het spenderen? Wat ga je eten? Dat is wel een stuk zelfstandigheid wat ik heb gehad (...) het voelt eigenlijk van alle slechte dingen, ook al was het gevaarlijk werk wat ik deed, daar leer je zelfstandig van worden (...) Ik denk dat het ook wel... ja, dat het ook wel goed is geweest om van alles zelfstandig te leren doen." (A114)

Het verleden dat negatief was, wordt nu gereconstrueerd tot iets positiefs. Ook een andere jongen laat dit proces zien. Door de herwaardering kan hij nu zelfs trots zijn op de zaken die hij vroeger als probleem zag. Zo is hij opgegroeid in armoede te midden van een achterstandswijk. Toch geeft hij aan dat deze identificaties en affiliaties uit zijn verleden hem in het heden positief hebben gevormd. Nu weet hij bijvoorbeeld beter te waarderen wat hij heeft, dan mensen die niet hetzelfde als hij hebben meegemaakt.

"Ik heb al zo veel meegemaakt, ja die toekomst? Kom maar op! Daar ben ik niet bang voor." (E162)

⁹⁸ Zock, *Psychology of Ultimate Concern*, 84.

Bij deze herwaardering is sprake van het wederzijds aanpassen en bij elkaar opnemen van identificaties en affiliaties. Het negatieve verleden blijft staan en wordt niet verworpen als 'iets dat ik nu niet meer ben'. Hetzelfde element blijft aanwezig, maar krijgt een nieuwe betekenis en wordt daarmee bepalend voor de identiteit.

Door de processen van selectief verwerpen, kiezen en onderdrukken van identificaties en affiliaties, maar ook door het wederzijds aanpassen en opnemen daarvan, vinden de jongeren een (voorlopige) identiteit die heelheid en samenhang kan bieden. Er is sprake van samenhang dankzij keuzes die worden gemaakt en de elementen die daardoor expliciet niet tot het zelf worden gerekend. Dit biedt een continue identiteit. Ook wordt er continuïteit en coherentie gevonden doordat deze configuratie heelheid biedt. Het verleden krijgt een legitieme plek waardoor een identiteit ontstaat waarmee de toekomst kan worden aangegaan. Zonder verleden lijkt er geen grond waar de identiteit op kan staan. Toch is juist dit verleden voor veel jongeren in de jeugdzorg problematisch. Daarom moet het eerst opnieuw toegeëigend en begrepen worden.

4.1.3 Negatieve identiteit

Het idee van negatieve identiteit blijkt een relevant concept voor een deel van de geïnterviewde jongeren. Op basis van de resultaten kan worden gezegd dat negatieve identiteit het product van een specifiek soort configuratie is. Bij negatieve identiteit wordt negatief en stereotiep gedrag vertoond om opnieuw controle te kunnen nemen over de eigen identiteit en over de omgeving. Deze negatieve identiteit lijkt voor een aantal jongeren een noodzakelijke tussenstap om tot 'positieve' identiteit te kunnen komen. De negatieve identiteit en het bijbehorende gedrag laten hen namelijk inzien waarom ze doen wat ze doen en waarom ze willen wat ze willen. De respondenten weten namelijk zelf de redenen en oorzaken voor de negatieve identiteit aan te wijzen. Zo vertelt een jongen (A) dat hij dit gedrag als het ware als harnas droeg om met het gebrek aan vertrouwen in zijn omgeving om te kunnen gaan.

"Bij mij was mensen om me heen, die dicht bij me stonden, die me nooit hadden geholpen toen ik alleen stond. Die, ja... die... die wou ik gewoon kapot maken daarin. Of laag maken..." (A58)

Zolang een intern conflict, zoals beschadigd vertrouwen onopgelost blijft, kan nog geen positieve identiteit worden ontwikkeld. Deze jongen kon door zijn gedrag de controle terugnemen over dat

conflict en over zijn omgeving. Dat hij zich hierbij ook ging gedragen volgens negatieve stereotyperingen uit de maatschappij, zoals bij negatieve identiteit het geval is, blijkt uit het volgende:

“Ja, als dingen gebeurden die niet leuk waren, dan ging ik gebruiken. Dan ging ik weer diefstal doen of zo, of overval...” (A91)

Door negatieve identificaties en bijbehorend gedrag kan worden gecompenseerd voor een gevoel van gebrek aan betekenis, doel en verbondenheid.

Met een negatieve identiteit wordt niet alleen controle over de omgeving maar ook over het eigen gevoel gevonden. Een andere jongen (E) geeft aan dat hij vroeger samen met zijn vriendengroep ging vechten tegen andere groepen jongens. Dit gaf een gevoel van macht, wat de jongen prettig vindt. Hetzelfde geldt wanneer de politie de snelweg afzet wanneer hij samen met de harde kern van zijn voetbalclub naar een wedstrijd reist. Deze jongen geeft aan een agressieprobleem te hebben, maar laat weten dat bovenstaande zaken een manier zijn waarop hij zelf controle kan nemen over zijn woede en het bewust kan inzetten. Doordat hij weet waar het gedrag vandaan komt, is hij nu ook in staat om erop te reflecteren.

De geïnterviewde jongeren beginnen de negatieve identiteit aan te passen aan nieuwe affiliaties als school, werk en stage en zien nu in dat dit op het spel wordt gezet wanneer het negatieve gedrag wordt doorgezet. Er begint een verandering te komen in de negatieve identiteit dankzij toenemend reflectievermogen en perspectief op nieuwe affiliaties die de functie van het oude gedrag kunnen overnemen. Maar zolang dit reflectievermogen er nog niet is, en onopgeloste conflicten rond vertrouwen een positieve identiteit nog in de weg staan, lijkt een negatieve identiteit voor sommige jongeren die in de jeugdzorg belanden een noodzakelijke tussenstap.

4.2 Narratief

Nu duidelijk is op welke manier de respondenten hun identificaties en affiliaties configureren, is het belangrijk om stil te staan bij de rol die het vertellen over en reflecteren op het zelf, oftewel het narratief, daarbij spelen. De respondenten laten weten dat ze zichzelf kunnen zijn, wanneer ze hun verhaal kwijt kunnen. Ze geven aan dat ze daarbij bewust een geschikt publiek selecteren voor hun verhaal en dat het ook vorm krijgt in de interacties met dat publiek. Pas bij specifieke manieren van vertellen en reflecteren wordt een bruikbaar narratief geproduceerd. Er is echter niet altijd een

geschikt publiek aanwezig. Voor de geïnterviewde jongeren geldt dat de geestelijk verzorger het publiek vormt dat helpt om het narratief rond de knelpunten van het leven te vormen. Hier zal zo dadelijk op worden teruggekomen.

Het narratief biedt een gereconstrueerd verleden en een geanticipeerde toekomst doordat de 'auteur' autobiografisch herinnert en die herinneringen interpreteert. Door het verleden met een voorgestelde toekomst te integreren, ontstaat de samenhang en heilheid zoals die eerder bij het configuratieproces van de jongeren is omschreven. Door dit auteurschap van het eigen narratief op zich te nemen, kan iemand betekenis geven aan het geheel van verleden, heden en toekomst. Daarmee ontstaat er regie over het eigen verhaal. Om tot regie te kunnen komen, is reflectie een voorwaarde; je moet naar jezelf en je identificaties kunnen kijken en er niet mee samenvallen. Er is reflectie nodig om tot auteurschap over het eigen narratief te komen en de identificaties op een nieuwe wijze te configureren.

De geleefde ervaring van jongeren laat zien dat het auteurschap, het narratief en het publiek inderdaad van cruciaal belang zijn voor de identiteit. Zo vertelt een meisje (D) dat ze vroeger met negatieve gebeurtenissen omging door het voor zichzelf te houden en het op te kroppen. Ze sprak niet met mensen, maar schreef er wel verhalen over om het aan zichzelf te vertellen. Toch hielp het niet om niets te vertellen.

"Ik dacht altijd dat ik het allemaal zelf wel aan kon... maar de problemen zijn allemaal heel veel erger geworden dus... ja ik weet niet... ik was gewoon... ik wist gewoon niet meer wat ik moest... dus ik dacht nou, misschien moet ik dan maar met mensen gaan praten, misschien kan er dan iets veranderen."
(D102)

D. geeft aan dat ze het makkelijker vindt om over haar leven te vertellen naar mate ze dit vaker doet. Door er vaker over te praten, bijvoorbeeld met de geestelijk verzorger, wordt het vertrouwen bevestigd en leer je elkaar beter kennen. Op dat vlak heeft ze de geestelijk verzorger ook getest. Ze wilde niet alles vertellen toen ze hem voor het eerst zag, ze wilde eerst weten of hij bijvoorbeeld dingen doorvertelde en of hij het verhaal 'aan kon'. Toen dat zo bleek te zijn, is ze meer gaan vertellen. Daarmee krijgt het narratief, en daarmee het zelf, bestaansrecht. Wat voor dit meisje geldt, is in bredere zin van toepassing op alle respondenten.

De respondenten laten zien dat het 'vertellen van hun verhaal' verschillende processen teweeg brengt. Het helpt ze in de eerste plaats om zich te realiseren wat het verhaal is. In gesprek realiseer je jezelf beter waarom je denkt wat je denkt en waarom je wilt wat je wilt, dan wanneer je daar niet over

spreekt. Daarbij helpt het gesprek om het narratief te ordenen. Bijna alle jongeren vonden het oorspronkelijk moeilijk om over hun leven te vertellen, maar geven aan dat dit beter gaat naarmate ze het vaker doen. Je raakt geoefend in het vertellen, waardoor je beter wordt in het vormgeven van het verhaal. Daarbij geven de jongeren aan dat het vertellen van het verhaal 'oplucht'. Een jongen (E) verwoordt het zo dat 'de druk er even af gaat'. De belemmerende gedachtes en gevoelens die opkomen bij het vertellen, verdwijnen wanneer het verhaal vaker verteld wordt. Op die manier kan controle worden gevonden over die reacties. Ook geven alle jongeren aan dat ze een geschikt publiek selecteren voor het vertellen van hun verhaal. Zo gaan ze niet met alle onderwerpen naar de geestelijk verzorger toe, maar spreken ze over andere onderwerpen, bijvoorbeeld de toekomst, met niemand zo uitgebreid als met de geestelijk verzorger. Dit onderstreept dat de werkelijkheid wat identiteit betreft, wordt gevormd in sociale interacties. Die interacties beginnen bij het vertellen.

De respondenten laten zien dat vertellen al een uiting van de identiteit is en dat niet vertellen ook betekent dat de identiteit geen realiteitswaarde krijgt. Vertellen is echter pas mogelijk wanneer een vertrouwde omgeving met een geschikt publiek gevonden wordt. Het volgende fragment laat zien dat 'niet vertellen' er uiteindelijk toe kan leiden het gevoel te hebben 'niet te zijn'.

"F: Ik kropte het op. En wat je niet ziet... dat is er niet! Dus dan op een gegeven moment dan begon ik euhm, in de meeste mensen hun woorden een wandelende zombie. Ik wilde niks, ik zei niks, ik liet alles gebeuren. En op een gegeven moment... ik zag alles om me heen eigenlijk een soort van... je ziet de wereld, maar eigenlijk voel je je meer in een glazen kist dat dicht zit. Dat niemand ziet. Ik weet niet of het zo duidelijk is? (...) Het is er wel, maar je ziet het niet. Het is alsof, ja zo had ik mij ongeveer mijn hele leven tot een pleeggezin gevoeld. Van, ik ben er misschien wel, maar ik heb niet echt het gevoel dat ik er ben.

O: Nee. Je hebt niet echt het gevoel dat je contact hebt met de wereld?

F: Ja. Ik sloot me af (...) Totdat een paar dagen nadat ik in een pleeggezin werd gezet, toen begon ik steeds meer op te kroppen, en nog meer en nog meer, en toen kon ik het niet meer inhouden en toen begon ik te schreeuwen. Toen was het klaar, ik kon niet meer." (F122 – F125)

Vertellen lijkt daarmee een voorwaarde voor reflectie. Dit kan door verhalen voor jezelf te schrijven. Dit helpt weliswaar het narratief te ordenen, maar dan is er nog geen wederkerigheid en ontstaan er geen nieuwe perspectieven. Wanneer die perspectieven wel ontstaan, kunnen jongeren hun verhaal zelf vorm gaan geven. Zo beschrijft een meisje (C) dat ze vroeger de schuld aan zichzelf gaf van alles

wat gebeurde. Nu ziet ze in dat ze óók slachtoffer is en dat er andere mensen zijn die schuld aan de situatie hebben. Zonder hier onnodig veel voorbeelden te bespreken, benoemen de respondenten in verschillende bewoordingen dat het vertellen van het levensverhaal helpt om er boven te kunnen staan en er op nieuwe manieren naar te kunnen kijken. Hierdoor vallen ze niet meer samen met hun verhaal, maar nemen ze daar regie over, en daarmee ook over hun zelfwordingsproces.

4.3 Geestelijke verzorging en het identiteitsvormingsproces

Welke rol speelt het contact met de geestelijk verzorger nu in het identiteitsvormingsproces van de jongeren die zijn geïnterviewd? Om daar wat over te zeggen, moet eerst antwoord worden gegeven op de derde deelvraag, namelijk welke betekenissen de jongeren geven aan hun contact met de geestelijk verzorger.

4.3.1 Zingevingsklimaat

De verbinding tussen jongeren en de geestelijk verzorger komt volgens Van der Meer eerder tot stand op basis van persoon⁹⁹ dan op basis van ambt (levensbeschouwelijke achtergrond en zending) of professie (ondersteuning bij zingeving) zoals dat in het beroepsprofiel van de VGVZ wordt omschreven.¹⁰⁰ Dit wordt ondersteund door wat de jongeren vertellen. De meesten geven aan dat ze nieuwsgierig waren naar wie Van der Meer was als ze hem zagen lopen. Na een kort gesprek werd er dan een afspraak gemaakt. Ook gebeurde het dat jongeren van de ene naar de andere locatie gingen en Van der Meer als een bekend gezicht zagen. Ze vonden het prettig dat er een bekend gezicht was en wilden daarom graag in gesprek. Ook zijn er jongeren die aangeven dat andere hulpverleners de geestelijk verzorger hebben gevraagd om te helpen vanwege zijn expertise. In die gevallen geven de jongeren echter aan dat dit weliswaar de initiële reden voor het contact was, maar dat ook in die gevallen de verbinding plaatsvindt op basis van persoon. Ook die jongeren gaven aan een eerste gesprek met de geestelijke verzorger te hebben gevoerd waarin ze een 'klik' voelden. Deze klik was een voorwaarde, maar ook een reden om het tweede gesprek aan te gaan.

De jongeren beschrijven uit zichzelf, zij het in eigen woorden, dat de geestelijk verzorger een klimaat schept waarin zij de zoektocht naar antwoorden op levensvragen kunnen, durven en willen aangaan.

⁹⁹ Van der Meer, "Dromen over de Toekomst," 35.

¹⁰⁰ VGVZ, *Beroepsstandaard*, 7.

De omgeving waarin dit kan gebeuren, wordt op verschillende manieren gecreëerd. Er lijken daarbij drie belangrijke waarden in het spel te zijn: vrijheid, vertrouwen en 'niet-veroordelen'.

Alle respondenten beschrijven dat ze vrijheid ervaren in de gesprekken met de geestelijk verzorger. Vaak wordt er een activiteit ondernomen, zoals een wandeling of iets eten in een restaurant. Jongeren geven aan dat het fijn is dat ze 'er even uit' zijn. De vrijheidsbeperkende omgeving en omstandigheden maken volgens hen ook dat het denken minder vrij is. Wanneer de omgeving verandert, worden ze ook vrijer in hun denken. Daarbij biedt de gespreksomgeving volgens de jongeren afleiding, waardoor de confrontatie met negatieve emoties uit het gesprek minder sterk is.

Ook geven alle jongeren aan dat een belangrijk aspect aan de gesprekken met de geestelijk verzorger is, dat ze hem vertrouwen. Dit is relevant aangezien 'vertrouwen' naast 'je verhaal kwijt kunnen' door de respondenten wordt opgevoerd als een van de twee voorwaarden om jezelf te kunnen zijn. Daarnaast geven de jongeren aan dat ze juist moeite hebben om mensen te vertrouwen en dat er eerst wat voor nodig was om de geestelijk verzorger te vertrouwen. Meerdere jongeren geven aan eerst het beroepsgeheim getest te hebben door kleine stukjes van het verhaal te delen of soms iets te noemen dat niet waar was. Toen het vertrouwen niet beschaamd werd, was de omgeving veilig genoeg om de rest van het verhaal te delen. De waardering van het beroepsgeheim wordt door de jongeren unaniem uitgesproken.

Een andere oorzaak waardoor de geestelijk verzorger vertrouwd wordt, is dat jongeren hem oprecht vinden. Dit komt doordat hij luistert en zich actief voor hen inzet. Ook durft hij positie in te nemen ten opzichte van hun verhaal, om van daaruit het gesprek op een gelijkwaardige manier aan te gaan. Deze gelijkwaardigheid blijkt onder andere uit de wederkerigheid die jongeren beschrijven. De geestelijk verzorger kent hen goed, maar ze geven ook aan de geestelijk verzorger goed te kennen en hem bijvoorbeeld vrolijker of rustiger te kunnen maken. Jongeren voelen zich daarmee erkend en zien de geestelijk verzorger als een oprecht persoon. Deze oprechtheid maakt dat de geestelijk verzorger te vertrouwen is. Door 'in de relatie met de geestelijk verzorger te groeien', leren jongeren voor zichzelf wat de waarde van vertrouwen is. Dit blijkt uit het volgende fragment:

"E: We hebben het er niet echt over maar het lukt steeds beter om mensen te vertrouwen. Ik had vroeger heel veel moeite om mensen te vertrouwen en met die gesprekken met Tjeerd, we hebben het er niet over, maar je denkt er toch meer over na. Want je leert mensen kennen. Bij de voetbalclub bijvoorbeeld, die mensen kende ik eerst ook niet. Maar omdat ze veel familie van mij kennen, ga je met

elkaar om. En omdat je met elkaar omgaat leer je elkaar vertrouwen. En zo'n groep is heel hecht en dat is fijn. Dus dan voel je je welkom en vertrouwen, dat is wel mooi.

O: Oké, dus zelfs als je het er in de gesprekken met Tjeerd niet echt over hebt, maakt het toch dat je mensen meer durft te vertrouwen?

E: Ja. Ja want je gaat na zo'n gesprek, ga je er toch over nadenken over dingen. En dan kan je er soms wel wat mee ja." (E107 – E109)

De derde pijler van het klimaat waarin jongeren de zoektocht naar antwoorden op zingevingsvragen kunnen aangaan, is dat er een ruimte wordt geschapen waarin jongeren kunnen spreken, zonder dat ze veroordeeld worden. De jongeren komen hier in allerlei bewoordingen op terug, maar onderstaande citaten geven de kern goed weer.

"Nou gewoon... hij beoordeelt je niet of zo, hij lacht je niet uit... gewoon, hij neemt je serieus gewoon, als je iets zegt of vraagt." (D49)

"Want ik kan zeggen wat ik denk en... het is niet zo dat 'ie gelijk, ik weet niet hoe je dat zegt... gelijk tegenspreekt ofzo." (F59)

Doordat er niet veroordeeld wordt, ontstaat er een zekere veiligheid om het eigen denken te ontwikkelen en te uiten. De niet-veroordelende houding van de geestelijk verzorger, het vertrouwen in zijn persoon, en geheimhouding en de vrijheid van de gesprekken, maken samen dat er een veilige en vrije omgeving is, die een zingevingsklimaat kan worden genoemd. Daarbinnen willen, kunnen en durven jongeren met zingevingsvraagstukken aan de slag te gaan. Zoals eerder geschreven komen zingeving en identiteitsvorming bij elkaar bij de reflectie op het levensverhaal. Een omgeving die zingeving mogelijk maakt, zorgt daarmee ook voor ruimte voor identiteitsvorming.

4.3.2 Zingevingsvaardigheden

Naast de voorwaarden die de geestelijk verzorger weet te scheppen die nodig zijn om processen van zingeving en identiteitsconfiguratie actief aan te gaan, levert de geestelijk verzorger nog een belangrijke bijdrage aan die processen. De geïnterviewde jongeren laten zowel expliciet als impliciet merken dat geestelijke verzorging een significante bijdrage levert aan de ontwikkeling van het

reflectievermogen. Dit gebeurt op drie manieren. Ten eerste helpt geestelijke verzorging het levensverhaal te ordenen, ten tweede veroorzaakt het perspectiefverbreding en, tot slot, stimuleert het perspectiefverdieping.

Geestelijke verzorging helpt bij het ordenen van het verhaal doordat jongeren met de geestelijk verzorger kunnen 'graven' in het verleden en hun verhaal daarmee beter gaan begrijpen. Meerdere jongeren geven aan dat ze in de gesprekken met de geestelijk verzorger zijn gaan realiseren wat er in hun verleden is gebeurd en hoe dat vandaag de dag een rol speelt. Zo noemen ze dat ze samen 'graven in de tijd' om zo te realiseren wat er in welke volgorde is gebeurd, waardoor ze moeilijke elementen een plek kunnen gaan geven. Dankzij de ordening en bewustwording die hierdoor plaatsvindt, worden de jongeren zich ook bewust van hun eigen auteurschap en hoe ze dit kunnen ontwikkelen. Door hun levensverhaal aan de geestelijk verzorger te vertellen, beginnen ze het verhaal ook anders te ervaren. Dat blijkt uit het volgende fragment:

"A: Ik ervaar het wel anders. Ik ervaar het sowieso anders wat er gebeurt, bijvoorbeeld euhm... ja, als je iets tegen mij zou zeggen... Ik voel dat dan anders, ik denk, als je gewoon iets normaal aan mij vraagt, dan denk ik gelijk: 'je bent boos!' Op mij ofzo... Dat is gewoon anders denken wat ik zelf sowieso heb. En dat heb ik met alles ook, dus ook met mijn levensverhaal. En dan, ik heb anders dingen meegemaakt dan dat ze eigenlijk zijn.

O: Oke. En helpt het dan, als je daar over vertelt, om daar op nieuwe manieren over na te gaan denken? Over hoe ze misschien wel zijn geweest?

A: Ja!

O: Begrijp ik het dan goed dat er eerder dingen gebeurden en dat jij dan dacht, die mensen zijn boos op mij geweest of die hadden het slecht met mij voor, en dat je door er over te vertellen er achter komt dat het misschien wel anders lag?

A: Ja dat klopt." (A87 – A90)

De tweede bijdrage aan het reflectievermogen, perspectiefverdieping, vindt plaats doordat de geestelijk verzorger helpt om de juiste woorden te vinden om gedachten goed te kunnen formuleren. Vaak voelen de jongeren wel aan hoe ze ergens in staan en hoe ze daar over denken, maar weten ze de juiste woorden niet te vinden. Ze geven aan dat de geestelijk verzorger kan helpen om die woorden

te vinden en hun mening verder te ontwikkelen. Om dit te illustreren kan het volgende citaat worden aangehaald:

“Want ik kan zeggen wat ik denk en... het is niet zo dat ‘ie gelijk, ik weet niet hoe je dat zegt... gelijk tegensprekt ofzo. (...) Maar hij geeft me de tijd om uit mijn woorden te komen. En soms helpt hij me door te proberen te vinden wat ik wil zeggen. Maar het is gewoon, ik weet niet, het geeft een fijn gevoel, dat er geen druk op zit eigenlijk.” (F59)

De geestelijk verzorger helpt dit meisje haar gedachten te formuleren. Dit doet hij door haar tijd te geven om ze zelf te vormen, maar woorden aan te reiken die ze wellicht bedoelt, maar die ze nog niet actief tot haar beschikking heeft. Doordat de geestelijk verzorger samen met dit meisje naar haar ideeën zoekt, en niet overtuigd hoeft te worden, zit er geen druk op, maar kan het meisje in de interactie haar perspectief vormen.

Het belangrijkste element dat bijdraagt aan het ontwikkelende reflectievermogen lijkt perspectiefverbreding. Alle geïnterviewde jongeren geven namelijk aan dat de geestelijk verzorger perspectieven aandraagt om naar hun verhaal, gevoel of overtuiging te kijken, die ze zelf nog niet hadden bedacht. Door deze perspectieven in te brengen, geeft de geestelijk verzorger de jongeren iets in handen waar ze zelf mee verder kunnen denken. Dit doet hij bijvoorbeeld door soms wel een oordeel uit te spreken (dat niet veroordelend is) en door andere manieren van redeneren aan te dragen. De geestelijk verzorger geeft advies over het leven of draagt tegenargumenten aan voor de mening die ze hebben. Ook plaatst hij negatief gedrag in relatie tot de geanticiperde toekomst. De jongeren geven aan het hier niet altijd mee eens te zijn, maar het wel te waarderen om over deze perspectieven na te denken. Ook geven ze aan dat ze er vaak uiteindelijk toch iets uit kunnen meenemen. Deze nieuwe perspectieven helpen om elementen uit het eigen leven opnieuw te waarderen. Door middel van het reflectievermogen dat wordt ontwikkeld, kunnen identificaties opnieuw gewaardeerd worden en kan identiteitsconfiguratie plaatsvinden om tot heelheid en samenhang te komen, zoals hierboven beschreven. Belangrijke resultaten daarvan zijn dat de jongeren leren om positief naar zichzelf en de wereld te kijken en dat ze rustiger worden.

“Ik heb van hem geleerd, dat je gewoon positief naar de wereld moet kijken en naar jezelf. En dat je het beste gewoon uit jezelf moet halen, niet het slechtste wat ik doe. En ik kan gewoon open daarover praten met hem, hoe ik over mezelf denk. Dus dat vind ik ook fijn” (A22)

“De meeste dingen waar ik het ooit met hem over heb gehad zijn eigenlijk nu gewoon rustpunten geworden.” (F120)

De jongeren geven aan dat deze positiviteit en de rust de belangrijkste zaken zijn die ze meenemen uit de geestelijke verzorging.

Hoewel de jongeren in de interviews laten zien dat geestelijke verzorging de ontwikkeling van het reflectievermogen stimuleert en dat ze positiever naar zichzelf leren kijken, ervaren ze de geestelijke verzorging in de meeste gevallen niet als hulp. Hulp betekent voor hen namelijk dat problemen worden opgelost en dat gebeurt niet met geestelijke verzorging. Toch beschrijven ze wel allemaal een interne verandering, aangezien ze op nieuwe manieren naar de bestaande werkelijkheid gaan kijken. Dat die werkelijkheid daarmee daadwerkelijk verandert, zien ze als hun eigen verdienste.

“Ik praat met hem (de geestelijk verzorger) over de dingen, maar ik ben zelf gaan nadenken over de dingen”. (C81)

“Misschien krijg ik er wel positievere gedachtes door, maar... ik weet niet als het helpt of zo.” (D132)

“Niet mijn zelfbeeld is veranderd, maar ik kan mezelf anders inschatten. Dus dan weet ik: dit doe ik fout. En dan weet ik wat ik moet aanpassen in hoe ik eigenlijk ben. Dat wel.” (E53)

Jongeren zien geen externe verandering door de geestelijk verzorger, maar wel een interne. De externe verandering ontstaat door de manier waarop ze zelf zijn gaan nadenken. De geestelijk verzorger heeft hen daarmee instrumenten in handen gegeven, waarmee ze zelf aan hun situatie zijn gaan werken en zichzelf geholpen hebben. Dat de respondenten die reflectievaardigheden meenemen naar de toekomst, blijkt uit een antwoord op de vraag hoe iemand in de toekomst met negatieve gebeurtenissen om zou gaan.

“Nou dat is gewoon terugdenken aan... gewoon denken aan: ‘wat zou Tjeerd hier op zeggen?’ Gewoon zo denken. Wat zou Tjeerd doen in deze situatie? En als je dan zelf iets bedenkt, iets positiefs, dan kom je er ook wel sneller doorheen.” (A94)

De geestelijk verzorger wordt hier als identificatiefiguur of zelfs als rolmodel gezien, waarmee deze jongen manieren kan bedenken om met zijn problemen om te gaan.

Al met al biedt geestelijke verzorging voorwaarden en vaardigheden om met zingevingsvraagstukken en specifiek identiteitsvorming aan de slag te kunnen. Er wordt een klimaat geschapen waarin jongeren deze processen aan kunnen, durven en willen gaan doordat er vrijheid, vertrouwen en geen veroordeling is. Daarnaast wordt er reflectievermogen ontwikkeld doordat de geestelijk verzorger helpt het verhaal te ordenen, helpt om de bestaande perspectieven te verdiepen en helpt om nieuwe perspectieven aan te dragen waarmee nieuwe betekenis aan de bestaande werkelijkheid kan worden verleend. Dit laat zien dat een groeiend reflectievermogen geen 'holle vaardigheid' is, die leuk is om er bij te hebben. Door op nieuwe manieren naar een bestaande situatie te kijken, of zelfs naar jezelf, kan die situatie of jezelf worden veranderd.

Hoofdstuk 5

5. Conclusie

5.1 De invloed van geestelijke verzorging op identiteitsvorming

Naar aanleiding van de bepalingen uit de Wet op Jeugdzorg en resultaten van eerder onderzoek naar geestelijke verzorging binnen jeugdhulp Friesland, is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: 'wat is de rol van het contact met de geestelijk verzorger voor de identiteitsvorming van jongeren die worden begeleid door Jeugdhulp Friesland?' Jongeren gaven aan dat zij door de geestelijke verzorging meer positiviteit en rust ervoeren. Ze zagen het contact met de geestelijk verzorger niet als hulp. In de meeste gevallen kwam het contact ook niet tot stand op basis van een concrete hulpvraag, hoewel die onbewust mogelijk wel speelde. De jongeren ervoeren geen directe externe verandering, maar wel een interne ontwikkeling. In het contact ontwikkelden de jongeren reflectievermogen dat hen in staat stelt om zelf externe veranderingen teweeg te brengen en hun levensverhaal en identiteit actief vorm te geven.

De geïnterviewde jongeren hebben nu of in het recente verleden last van een negatief zelfbeeld, waarbij veroordelend naar het eigen verleden wordt gekeken. In het heden wordt vaak geworsteld met de identificatie met de jeugdzorg. Over het algemeen hebben de jongeren weinig vertrouwen de toekomst aan te kunnen. De respondenten die dat vertrouwen wel hadden, ontleenden dat aan een positieve herinterpretatie van hun verleden. Bij het vormen van de identiteit waren de respondenten op zoek naar samenhang en heelheid. Daar zijn verschillende zaken voor nodig. Wat betreft de identificatie met de jeugdzorg, moest de blik van de buitenwereld worden geïntegreerd en voor de respondenten geldt, dat zij zich daar tegen moesten wapenen. Er is een duidelijke beweging van buiten naar binnen zichtbaar. Om een identiteit te vormen en jezelf te zijn, is een omgeving nodig die je in staat stelt en het toestaat om jezelf te zijn. De tweede manier waarop jongeren tot heelheid en samenhang kwamen, was door de herwaardering van verloren betekenisvolle identificaties. Door deze identificaties opnieuw te waarderen werd nieuwe toegang tot identificaties en affiliaties uit het verleden gevonden die een sleutelrol voor de identiteit gingen spelen. Vaak is juist dit verleden problematisch en vormt het de reden dat de jongeren in de jeugdzorg zijn beland. Wanneer conflicten uit het verleden blijven woekeren is positieve identiteitsvorming volgens Erikson nog niet mogelijk. Bij de respondenten waar deze conflicten aanwezig waren, was de uitkomst van het configuratieproces inderdaad een negatieve identiteit. Zonder verleden is er geen grond voor de identiteit en kan er geen continu en coherent zelf worden gevonden. Deze herinterpretatie is cruciaal om 'een deel van het zelf'

terug te winnen om zo tot heelheid en samenhang te komen en waar nodig de negatieve identiteit om te vormen tot een positieve.

Het vertellen en het reflecteren bleken cruciaal voor de identiteitsvorming en waren tevens kenmerkend voor het contact met de geestelijk verzorger. De geestelijk verzorger heeft de geïnterviewde jongeren namelijk een publiek en een zingevingsklimaat geboden, waarbij het voor jongeren mogelijk werd over zichzelf en hun verleden te vertellen en daar op te reflecteren. Hierdoor kon reflectievermogen worden ontwikkeld. Daarmee kon regie worden genomen over het eigen verhaal en kon identiteitsconfiguratie actief vormgegeven worden door processen van selectief verwerpen, kiezen, onderdrukken, wederzijds aanpassen en opnemen van identificaties. Het zingevingsklimaat ontstond doordat bepaalde voorwaarden, te weten een gevoel van vertrouwen, vrijheid en niet te worden veroordeeld, aanwezig waren, die jongeren in staat stelden om te reflecteren, te vertellen en zichzelf te zijn. Daarmee wordt voldaan aan de voorwaarden die Erikson geeft om tot zingeving en antwoorden op existentiële vragen te kunnen komen.¹⁰¹ De genoemde elementen zijn cruciaal voor zingeving en identiteitsvorming, maar ze zijn juist voor deze doelgroep niet vanzelfsprekend. Jongeren gaven aan dat ze bij de geestelijk verzorger zichzelf kunnen zijn, doordat ze hun verhaal kwijt kunnen. Ook de geestelijk verzorger werd net als anderen getest of hij een geschikt publiek is. Zo werd bijvoorbeeld het beroepsgeheim getest om het vertrouwen te bevestigen. De jongeren lieten merken dat ze in de relatie met de geestelijk verzorger zijn gegroeid. Doordat ze hem leerden vertrouwen, leerden ze wat de waarde van vertrouwen in relaties in het algemeen is. Er ontstond ruimte om te vertellen over en te reflecteren op het zelf, waardoor het verleden een nieuwe legitieme plek in de identiteit kon krijgen.

Dit verleden bleek cruciaal om een continue en coherente identiteit te vormen die een gevoel van samenhang en heelheid biedt. Daarbij lieten jongeren zien dat hun verhaal ook pas daadwerkelijk vorm kreeg in de sociale interacties met een geschikt publiek. Er is echter niet altijd een geschikt publiek aanwezig, waardoor de respondenten hun verhaal opkroppen. Dit heeft duidelijke negatieve gevolgen voor het welzijn. Sommige respondenten gaven zelfs aan dat het voelde alsof ze niet bestonden doordat ze niets vertelden. Vertellen geeft bestaansrecht. Voor de geïnterviewde jongeren geldt dat de geestelijk verzorger het publiek vormt dat helpt om een gereconstrueerd verleden en een geanticipeerde toekomst te kunnen vormen. Wanneer respondenten nog niet reflectief naar zichzelf en hun verhaal keken, leken ze er inderdaad mee samen te vallen. Met toenemende reflectie werd

¹⁰¹ Erikson, *Identiteit, Jeugd en Crisis*, 85.

regie en auteurschap genomen en konden respondenten boven hun verhaal staan. Daardoor konden ze aan de slag met hoe het zelf uit het verleden het verhoopte zelf uit de toekomst kan worden.

Naast het creëren van de voorwaarden voor het vertellen en reflecteren, hielp het contact met de geestelijk verzorger voor de respondenten om zingeingsvaardigheden aan te leren die bijdragen aan het vormen van de identiteit. In het contact leerden de jongeren om hun verhaal te ordenen en vond er samen met de geestelijk verzorger perspectiefverbreding en perspectiefverdieping plaats. Deze drie processen droegen samen bij aan een ontwikkelend reflectievermogen, dat volgens de jongeren maakt dat zij zich rustiger gingen voelen en dat ze positiever over zichzelf, de wereld en hun sociale relaties gingen denken. Deze processen stelden de jongeren daarmee in staat om naar zichzelf te kijken op het niveau van actor, agent en auteur. Immers, pas wanneer iemand realiseert wat diegene wilde, kan worden gerealiseerd waarom diegene wilde wat hij wilde. Zoals bij de vorige deelvraag duidelijk werd, helpt vertellen om te realiseren wat er gebeurd is. Door de vragen die de geestelijk verzorger daar over stelde, werden jongeren uitgenodigd te blijven vertellen en konden ze hun verhaal zodoende ordenen. De perspectiefverdieping vond plaats, doordat de geestelijk verzorger verbindingen wist te leggen tussen onderdelen uit het levensverhaal. Dit helpt om in te zien hoe iemand geworden is wie diegene nu is. Ook hielp de geestelijk verzorger om de juiste woorden te vinden en gedachten te formuleren. Perspectiefverbreding vond plaats door perspectieven die de geestelijk verzorger inbracht. Sommige jongeren gaven aan dat ze de denkbeeldige dialoog met deze perspectieven konden aangaan en zo zelf positiever leerden denken. Hier is de laag van de auteur zoals McAdams die bedoelt zichtbaar.¹⁰² Jongeren lieten zien verschillende perspectieven af te kunnen wegen, waarbij met de keuze voor een bepaald perspectief regie over het verhaal werd genomen.

Met het ontwikkelende reflectievermogen, dat voor een belangrijk deel in de contacten met de geestelijk verzorger wordt gevormd en geoefend, ervaren de jongeren een interne ontwikkeling die hen in staat heeft gesteld zelf met hun problemen aan de slag te gaan en hun verhaal en identiteit vorm te geven. Het ontwikkelend reflectievermogen draagt tevens bij aan het omvormen van een negatieve tot een positieve identiteit. Immers, alleen het aanmoedigen om een positieve identiteit te ontwikkelen, helpt niet. Zoals eerder beschreven kunnen behandelaars beter de negatieve identiteit erkennen en bevestigen dat die op dat moment noodzakelijk is.¹⁰³ De geestelijk verzorger veroordeelt de negatieve identiteit niet, maar biedt kansen om met andere rollen te experimenteren. Dit doet hij door nieuwe perspectieven aan te dragen op bestaande rollen en identificaties om zo de waardering

¹⁰² McAdams, "The Psychological Self," 272.

¹⁰³ Erikson, *Identity, Youth and Crisis*, 215

en plaatsing van de inhoud van de identiteit bespreekbaar te maken. Zoals eerder beschreven, begonnen de jongeren ook daadwerkelijk te reflecteren op de specifieke configuratie die tot negatieve identiteit leidt en leerden ze hier zelf controle over te nemen. De geestelijke verzorging draagt bij aan de ontwikkeling van jongeren, die hen in staat stelt hun eigen verhaal en identiteit vorm te geven.

5.2 Reflectie op de theorie

Vanuit de interviews zijn twee belangrijke kanttekeningen te maken bij de theorie zoals die in het eerste hoofdstuk besproken is. Ten eerste geeft Schachter drie verschillende configuratiemodi weer, namelijk verwerpen en onderdrukken, wederzijds aanpassen en, tot slot, opname in een nieuwe configuratie. In de interviews leek een vierde configuratiemodus naar voren te komen. Deze vierde manier staat niet helemaal los van processen als onderdrukken en opname. Toch geeft Schachter hier nog niet voldoende woorden aan om te kunnen begrijpen wat er bij de jongeren in dit onderzoek gebeurt. Het lijkt er op dat de meest cruciale configuratiemodus voor deze respondenten is, om opnieuw toegang of verbinding te vinden met ongewenst verloren identificaties uit het verleden. De respondenten gaven aan waarde te hechten aan het terugvinden van de identificaties die ze zijn verloren als gevolg van de gebeurtenissen die hen ook in de jeugdzorg hebben gebracht. De identiteitsconfiguratie zoals Schachter die beschrijft, gaat uit van een normale situatie en gezonde hechting, om de processen voor jongeren in de jeugdzorg volledig te kunnen omvatten. Van die 'normale' situatie is in dit geval geen sprake. Bij de configuratie gaat het niet alleen om het bouwen van een identiteit met de aanwezige bouwstenen, maar moeten sommige bouwstenen eerst opnieuw toegankelijk worden gemaakt. Denk hierbij aan het contact met de ouders of het geloof waarmee iemand is opgevoed. De typologie van Schachter lijkt de aanwezigheid van identificaties reeds te vooronderstellen, terwijl de interviews suggereerden dat de daadwerkelijke identiteitsconfiguratie mogelijk daarvoor al begint, bij het 'herstellen' van de identificaties.

Een tweede kritiekpunt bij de theorie van Schachter is dat deze van identiteitsconfiguratie uit lijkt te gaan als een bewust, maakbaar, individueel en rationeel proces. Dit terwijl Erikson als basis wordt genomen, die juist wijst op de sociale en emotionele componenten van identiteitsvorming. Hoewel jongeren in sommige gevallen woorden wisten te geven aan het proces dat ze doormaakten, gold voor de meesten dat zij helemaal geen zicht hadden op hun eigen proces en zich daar ook geen voorstelling bij konden maken. Identiteitsconfiguratie leek zich vooral onbewust te voltrekken, waarna de jongeren zich er pas bewust van werden wanneer ze de gevolgen ervoeren of wanneer ze er in gesprek met de

onderzoeker op reflecteerden. Zelfs in dat gesprek was het moeilijk om woorden te vinden voor het proces, terwijl de ervaring over het algemeen wel herkend werd.

Dat het bewustzijn voor de respondenten vaak blijft bij de ervaring, betekent geen falen van het redeneren. De emotie vormt de belichaming van de configuratie en is onderliggend aan de reflectie en de redeneringen. Het proces is dan ook minder maakbaar dan Schachter met termen als 'kiezen', 'wederzijds aanpassen' en 'selectief verwerpen' suggereert. De respondenten lieten zien dat de configuratie vaak 'gebeurt' door wat zich in het leven aandient. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het meisje dat liet zien dat er ook een beweging van buiten naar binnen plaatsvindt, aangezien de sociale omgeving iemand ook in bepaalde mate in staat stelt, en het iemand toestaat, om een bepaalde versie van zichzelf te kunnen zijn. Het sociaal-constructivisme laat ook zien dat wanneer op latere leeftijd een omgeving wordt gevonden die wel de juiste mogelijkheden biedt, in het geval van dit meisje de geestelijk verzorger, bepaalde ontwikkelingsstappen alsnog kunnen worden gezet. Door aandacht voor het herwinnen van identificaties en voor de affectieve en ervaringsgerichte component van het identiteitsvormingsproces te integreren, zou de theorie beter bij de werkelijkheid van de respondenten aansluiten en is bovendien Erikson terug, die door Schachter als theoretische achtergrond is gekozen. Op die manier is er namelijk aandacht voor emotie en interactie, maar ook voor de 'ontwikkeling' van identiteit waarbij in nieuwe levensfasen opnieuw moet worden gezocht naar integratie van alle ervaringen.

Uit de resultaten is niet gebleken dat het door de opkomst van internet en sociale media voor adolescenten moeilijker is om tot een geïntegreerde identiteit te komen. De jongeren gaven aan dat het soms zelfs makkelijker was om online dingen te delen die in het echte leven niet gedeeld konden worden, omdat ze online vertrouwelijker en minder permanent waren. De online omgeving biedt daarmee ook een vorm van publiek waarmee geëxperimenteerd kan worden met rollen en identificaties. Precies vanwege de vluchtigheid in deze omgeving, ontstaat er een meer fluïde vorm van het zelf, zoals Baumann dat beschrijft.¹⁰⁴ De ervaring een samenhangend persoon te zijn komt daarmee echter wel onder druk, waardoor de respondenten dan ook aangaven dat ze de meest fundamentele zaken en levensgebeurtenissen liever in de fysieke wereld bespreken, aangezien hiervoor niet genoeg vertrouwen in de online omgeving is.

¹⁰⁴ Baumann, *Liquid Modernity*, 120.

5.3 Implicaties voor de praktijk

Het onderzoek van André Mulder, zoals in paragraaf 1.1.1 aangehaald, liet zien dat aandacht voor zingeving de ervaring van de jeugdzorg verbetert. Met dit huidige onderzoek wordt zichtbaar dat aandacht voor zingeving ook bijdraagt aan het verwezenlijken van de visie uit de Wet op Jeugdzorg. In die mensvisie komt naar voren dat jongeren in positieve zin zijn toegerust met het vermogen van zelfrealisatie en een actieve maker is van het eigen bestaan.¹⁰⁵ Dit onderzoek laat zien dat dit vermogen van zelfrealisatie niet vanzelfsprekend is, maar dat geestelijke verzorging een bijdrage levert aan het in staat stellen van jongeren om actieve makers van hun eigen bestaan te worden en gebruik te maken van hun mogelijkheden. In de omschrijving die Van der Meer van zijn werk geeft schrijft hij: “Dit zijn jeugdigen, nog volop in de ontwikkeling van hun intelligentie, reflectievermogen, geweten en vertrouwen.”¹⁰⁶ Deze omschrijving van de doelgroep sluit niet alleen aan bij de resultaten uit dit onderzoek, maar geeft ook precies aan welke bijdrage geestelijke verzorging levert aan de ontwikkeling van de jongeren. Er is sprake van mensen met levensbeschouwing en identiteit ‘in wording’ en de geestelijk verzorger stimuleert deze wording. Dankzij ontwikkelend reflectievermogen en vertrouwen ontstaat een hernieuwd en toegenomen zelfbegrip waarmee een hernieuwde identiteit gevormd kan worden die heelheid en samenhang biedt, en helpt om het eigen leven actief vorm te geven.

Dit onderzoek laat zien dat zelfrealisatie in het heden pas mogelijk is wanneer gerealiseerd wordt wat het zelf uit het verleden is en daar nieuwe perspectieven op gevonden worden. Het woord ‘identiteit’ wordt in de wet niet genoemd, maar zou daar toch een plaats moeten krijgen, gezien hetgeen beoogd wordt. Daarnaast is het opvallend dat aandacht voor zingeving en levensbeschouwing uit de wet is weggeschreven, daar waar het juist een duidelijke relevantie heeft voor het bereiken van de doelstellingen. Op basis van de uitkomsten kan gesteld worden dat de rol die geestelijke verzorging speelt bij identiteitsvorming, ‘eigen’ is voor deze discipline. Gezien de uitkomsten van dit onderzoek verdient zingeving daarom meer aandacht dan nu het geval is, in het vormgeven van goede jeugdzorg, die aansluit bij de visie die daarbij wordt aangehouden.

¹⁰⁵ Kuyk, “Geestelijk Verzorgers in de Jeugdzorg,” 120 – 129.

¹⁰⁶ Van der Meer, “Dromen over de Toekomst,” 35.

5.4 Beperkingen en suggesties voor toekomstig onderzoek

De onderzoeksopzet kent een aantal beperkingen, die van invloed zijn op de uitkomsten van het onderzoek. De eerste beperking heeft te maken met de selectie van de respondenten. In totaal konden er 14 jongeren voor het onderzoek benaderd worden. Daarvan hebben er zes ingestemd met deelname. Daarmee komt in dit onderzoek het perspectief naar voren van de jongeren die het 'makkelijk genoeg' vonden om geïnterviewd te worden. De jongeren die niet mee wilden doen hoefden daar geen reden voor te geven, maar het zou bijvoorbeeld kunnen gaan om gebrek aan zelfvertrouwen, wantrouwen richting de onderzoeker of geen zin hebben. Het perspectief van jongeren die om welke reden dan ook niet wilden deelnemen, blijft nu buiten beeld.

De tweede beperking is dat de data gekleurd zijn door de waan van de dag. Wat de jongeren op een dag meemaken en hoe ze in hun vel zitten, heeft een sterke invloed op hoe ze over zichzelf en over geestelijke verzorging nadenken en hoe ze daarover vertellen. Zo moest een respondent nablijven op school, waarna ze direct door moest naar de afspraak voor het interview. Tijdens het interview was te merken dat ze weinig concentratie had, gefrustreerd was en weinig geduld had. Een andere respondent werd onderweg naar het interview door leeftijdsgenoten uitgescholden en trok vervolgens een hoge muur op door meerdere keren te benadrukken dat dit haar totaal niet raakte. Het is niet te zeggen of deze muren ook zichtbaar zouden zijn wanneer dit niet was voorgevallen, maar duidelijk is dat ze nu zichtbaar werden. Deze waan van de dag betekent niet dat de invloed van geestelijke verzorging op identiteitsvorming niet voldoende naar voren kwam, maar het is belangrijk om in overweging te nemen dat de resultaten iets laten zien van de invloed van geestelijke verzorging op de identiteitsvorming zoals deze jongeren dat verwoordden onder de omstandigheden waarin ze geïnterviewd zijn.

Voor toekomstig onderzoek is het relevant om longitudinaal te werk te gaan. Identiteitsvorming is een proces en in dit onderzoek is een momentopname gemaakt van de identiteit van de jongeren zoals die er op dat moment uit zag. Wanneer jongeren meerdere keren over een langere tijd kunnen worden geïnterviewd krijgen de uitkomsten van dit onderzoek meer diepte, doordat veranderingen kunnen worden opgemerkt, de invloed van de waan van de dag wordt teruggedrongen en doordat jongeren zich bewuster worden van hun eigen identiteitsvormingsproces en de bijdrage die geestelijke verzorging daar voor hen aan levert.

Een tweede suggestie voor toekomstig onderzoek is om de uitkomsten van dit onderzoek in een breder perspectief te plaatsen om ze zo verder uit te diepen. Er zijn nu zes jongeren geïnterviewd die worden

begeleid door dezelfde geestelijk verzorger. Het is waardevol om jongeren te interviewen die worden begeleid door een andere geestelijk verzorger met een andere werkwijze, binnen een andere jeugdzorginstelling. Op die manier kan er meer context worden gegeven aan de uitkomsten van dit onderzoek en kan nog scherper in beeld worden gebracht welke attitudes en interventies van een geestelijk verzorger van wezenlijk belang zijn voor jongeren in de jeugdzorg. Naast de implicaties voor de praktijk van de jeugdzorg zoals die hierboven zijn beschreven, is er ook een implicatie voor de praktijk van de geestelijke verzorging. Met dit onderzoek blijkt namelijk dat er bepaalde processen zijn, zoals het terugkrijgen van oude identificaties of het scheppen van een zingevingsklimaat, die kunnen worden veroorzaakt door specifieke interventies, zoals aandacht voor het levensverhaal of het bewaren van een beroepsgeheim. Voor toekomstig onderzoek zou bijvoorbeeld verder kunnen worden uitgediept hoe de geestelijk verzorger een goed zingevingsklimaat schept. Welke voorwaarden komen daar bij kijken, welke handelingen en uitspraken komen daar concreet bij kijken en hoe kan dit worden vertaald naar de bredere context buiten Jeugdhulp Friesland?

Literatuur

Andrews, Molly. "Introduction: Counter-narratives and the Power to Oppose." *Narrative Inquiry* 12 (2006): 1-6.

Bamberg, Michael. "Who am I? Narration and its Contribution to Self and Identity." *Theory & Psychology* 21, nr-1 (2011): 3–24.

Baumann, Zygmunt. *Liquid Modernity*. Cambridge, UK: Polity Press, 2000.

Chandler, Michael J., Travis Proulx. "Changing Selves in Changing Worlds: Youth Suicide on the Fault-lines of Colliding Cultures." *Archives of Suicide Research* 10 (2006): 125–140.

Crocetti, Elisabetta, Wim Meeus. "The Identity Statuses: Strengths of a Person-centered Approach." In *The Oxford handbook of identity development*, redactie door Kate C. McLean en Moin Syed, 97-114. New York: Oxford University Press, 2015.

De Vreede, Johan. "Zingeving bij Jongeren in de Behandelsetting," Masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2014.

Erikson, Erik H. "Youth: Fidelity and diversity." *Daedalus* 117, nr-3 (1988): 1–24.

Erikson, Erik H. *De Jonge Luther*. Amsterdam: De Arbeiderspers, 1967.

Erikson, Erik H. *Identiteit, Jeugd en Crisis*. Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum, 1971.

Erikson, Erik H. *Identity, Youth and Crisis*. New-York: W. W. Norton & Company inc., 1968.

Erikson, Erik H. *Insight and Responsibility: Lectures on the Ethical Implications of Psychoanalytical Insight*. New York: Norton, 1964.

Fivush, Robyn. "Speaking Silence: The Social Construction of Silence in Autobiographical and Cultural Narratives." *Memory* 18, nr-2 (2010): 88–98.

Gandhi, Amarendra, Koen Luyckx, Shubhada Maitra, Glenn Kiekens, Margaux Verschueren, Laurence Claes. "Directionality of Effects between Non-suicidal Self-injury and Identity Formation: A Prospective Study in Adolescents." *Personality and Individual Differences* 109 (2017): 124–129.

Hihara, Shogo, Kazumi Sugimura en Moin Syed. "Forming a Negative Identity in Contemporary Society: Shedding Light on the Most Problematic Identity Resolution." *Identity* 18, nr-4 (2019): 325–333.

Kay, Avi. "Erikson Online: Identity and Pseudospeciation in the Internet Age." *Identity* 18, nr-4 (2018), 264-273.

Korobov, Neil. "Identities as an Interactional Process." In *The Oxford Handbook of Identity Development*, redactie door Kate C. McLean en Moin Syed, 210-227. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Kuyk, Elza. "Geestelijk Verzorgers in de Jeugdzorg." in *Nieuw Handboek Geestelijke Verzorging*, redactie door Jaap Doolaard, 120-129. Kampen: Kok, 2006.

Marcia, James. *Ego identity : a Handbook for Psychosocial Research*. New-York: Springer, 1993.

McAdams, Dan P. "The Psychology of Life Stories." *Review of General Psychology* 5 (2001): 100–122.

McAdams, Dan P. "The Psychological Self as Actor, Agent and Author." *Perspectives on Psychological Science* 8, nr-3 (2013): 272 – 295.

McAdams, Dan P. *Power, Intimacy, and the Life Story: Personological Inquiries into Identity*. New York: Guilford, 1988.

McLean, Kate C., Moin Syed. "Personal, Master, and Alternative Narratives: An Integrative Framework for Understanding Identity Development in Context." *Human Development* 58 (2015): 318–349.

McLean, Kate C., Moin Syed. "The Field of Identity Development Needs an Identity: An Introduction to The Oxford Handbook of Identity Development." In *The Oxford Handbook of Identity Development*, redactie door Kate C. McLean en Moin Syed, 1-10. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Mulder, André. "Op Zoek naar Zingevinggerichte Interacties in de Jeugdzorg." *Psyche en Geloof* 25, nr-3 (2014): 167-182.

Nelson, James M. *Psychology, Religion, and Spirituality*. Valparaiso: Springer, 2009, 222.

Reeve, Joanne, Mari Lloyd-Williams, Sheila Payne, Christopher Dowrick. "Revisiting Biographical Disruption: Exploring Individual Embodied Illness Experience in People with Terminal Cancer." *Health* 14, nr-2 (2010): 178-195.

Rogers, Leoandra O. "'Who am I, Who are We?: Erikson and a Transactional Approach to Identity Research.'" *Identity* 18, nr-4 (2018): 284-294.

Schachter, Elli P. "Identity Configurations: a New Perspective on Identity Formation in Contemporary Society." *Journal of Personality* 72, nr-1 (2004): 167 – 200.

Silverstein, Rebecca. "Chronic Identity Diffusion in Traumatized Combat Veterans." *Social Behavior and Personality* 22 (1994): 69–80.

Tilma, Jeltje. "Zingeving bij Jongeren in de Jeugdhulpverlening." Masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2012.

Van Baarsen, Arend. "Narratieve Geestelijke Verzorging in de Jeugdhulpverlening: Aandacht voor de Levenslijn en Zingeving van Jongeren met het Oog op hun Welbevinden." Masterscriptie, Universiteit Utrecht, 2014.

Van der Meer, Tjeerd. "Dromen over de Toekomst: Geestelijke Verzorging in de Jeugdzorg." *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 15, nr-65 (2012): 33-37.

Waterman, Alan. "'Identity as Internal Processes: How the 'I' Comes to Define the 'Me'.'" In *The Oxford Handbook of Identity Development*, redactie door Kate C. McLean en Moin Syed, 196-209. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Zock, Hetty. *A Psychology of Ultimate Concern: Erik H. Eriksons Contribution to the Psychology of Religion*. Amsterdam/New-York: Rodopi, 2004.

Online

Human Development. "Erik Erikson." Geraadpleegd 14-02-2019.
<https://humandevlopmentaf.weebly.com/erikson.html>.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. "Wet op de jeugdzorg." Wettenbank. Geraadpleegd 27 maart 2018. <https://wetten.overheid.nl/BWBR0016637/2014-11-01>.

Overduin, Helen. "Coachkaarten Foto associatie- en kwaliteitenspel.": Geraadpleegd 23-05-2019.
<http://www.hellenoverduin.nl/coachspel/>.

Vereniging van Geestelijk VerZorgers. "Beroepsstandaard voor de Geestelijk Verzorger in Zorginstellingen." Amersfoort: VGVZ, 2015, 1-38. <https://vgvz.nl/over-de-vgvz/beroepsstandaard-gv-2015/>.

Bijlage I – Interviewguide

In het interview wordt geen strakke structuur aangehouden, maar zal geprobeerd worden om tijdens het gesprek de juiste en relevante vraag te stellen. Er zijn wel drie ‘bewegingen’ die door het interview heen in de gaten worden gehouden. Ten eerste is dat de beweging van verleden, naar heden en toekomst. De aanname is dat het voor de respondenten beter behapbaar is om, waar het identiteit betreft, eerst over het verleden te praten dan over het heden. Wanneer eerst over het verleden wordt gesproken is het makkelijker om antwoorden te formuleren maar kan ook met een afstandje naar het zelf worden gekeken. Met name dat laatste is in het heden een grotere uitdaging. Wanneer het heden en verleden zijn behandeld is het ook makkelijker te benoemen wat de respondenten daaruit mee willen nemen naar de toekomst.

De tweede beweging die gemaakt wordt, is die tussen de verschillende ‘dimensies’ van identiteit zoals dit gedefiniëerd wordt in het slot van het theoretisch kader. Waar het gaat om een actuele zelfrepresentatie zijn er verschillende niveaus die worden aangesproken, namelijk dat van gevoel, gedachten en (sociale en innerlijke) presentatie. Ook deze “verdeling” zal tijdens de interviews en het stellen van de vragen worden meegenomen.

De laatste beweging die tijdens het interview wordt gemaakt is die van proces naar product. Bij het product gaat het over de vraag of er sprake is van gelijkheid, continuïteit, ideologie, positieve of negatieve identificaties, integratie, regie en een narratief. Bij het proces gaat het om de processen die daartoe kunnen leiden, zoals aanpassen, waarderen, opnemen, plaatsen, (wederom) integreren en reflecteren. Proces en product zijn niet altijd strikt te scheiden maar kunnen als onderscheid wel bepalen welke vraag wordt gesteld en wat daarmee in het antwoord zichtbaar wordt.

De vragen zoals hieronder geformuleerd, vormen geen lijst die tijdens het interview wordt afgewerkt. Ze dienen vooral als handvaten om tijdens het interview de juiste taal te kunnen kiezen, zodat de juiste concepten uit het theoretisch kader worden geoperationaliseerd en het interview meet wat het moet meten. Niet alle vragen uit de interviewguide zullen worden gesteld. Sommige vragen zullen geen weerklank vinden bij respondenten, andere vragen zullen juist nieuwe vragen oproepen waardoor daar dieper op kan worden ingegaan.

Introductie:

In de introductie vertel ik nogmaals wat we hebben besproken bij het tekenen van de toestemmingsverklaring. Ik vertel dat ik stage loop bij Tjeerd en voor mijn opleiding onderzoek doe naar geestelijke verzorging en daarom graag wil weten hoe jongeren de gesprekken met de geestelijk verzorger ervaren. Ik ben vooral benieuwd naar hoe het helpt bij het nadenken over vragen als wie ben ik eigenlijk, wat is mijn levensverhaal en waar moet het naartoe met mijn leven. Respondenten hoeven geen antwoord op die vragen te hebben of te geven, maar ik ben nieuwsgierig naar de bijdrage van geestelijke verzorging bij het bedenken van (voorlopige) antwoorden op dit type vragen.

Het interview duurt maximaal een uur en alle data worden anoniem verwerkt. De (geanonimiseerde) data worden voor tien jaar door de RUG bewaard en ook voor één jaar bij Jeugdhulp Friesland. Deelname is vrijwillig en op ieder moment, tijdens en na het interview, mag worden besloten om niet meer mee te werken. Daar hoeft dan ook geen reden voor te worden gegeven. Alle data die tot dan toe verzameld zijn, worden vernietigd. Mochten er bepaalde vragen zijn waar de jongere niet op wil of kan antwoorden, dan is dat geen probleem. Ook dan hoeft geen reden te worden opgegeven. Als een vraag onduidelijk is, mag de jongere altijd om verduidelijking vragen. Als bedankje voor het meewerken aan het interview krijgt de jongere een kleinigheidje.

Algemene informatie en openingsvragen

Leeftijd

Hoe lang bij Jeugdhulp Friesland en hoe lang op deze locatie verbleven

Hoe ben je in contact gekomen met Tjeerd?

Hoe lang hebben jullie al contact?

Vragen over identiteit en geestelijke verzorging

Wie ben ik? (max. 20 minuten)

1a. Hoe zou je jezelf omschrijven voordat je gesprekken had met Tjeerd?

1b. Als je nadenkt over de persoon die je nu bent, ben je dan hetzelfde als voordat je gesprekken had met Tjeerd? Is er iets veranderd of niet? En hoe dan?

2a. Hoe voelde je je over jezelf voordat je met Tjeerd ging praten? (bijv. blij met jezelf of niet)

2b. Is er een verschil met hoe je je over jezelf voelt sinds je gesprekken hebt met Tjeerd?

2c. Voel je je anders na een gesprek met Tjeerd?

2.d Wat voel je dan precies (en hoe)? Hoe komt dat?

3. Zijn er delen van jezelf die je dankzij gesprekken met Tjeerd anders bent gaan zien / waarderen / begrijpen / etc. (is je zelfbeeld veranderd?)

Wanneer heb je het gevoel dat jij jezelf kan zijn?

4a. Heb je het gevoel dat er maar één iemand is zoals jij? Of zijn er ook mensen die hetzelfde zijn?

4b. Heb je ook meerdere 'versies' van jezelf?

4c. Op welke manieren kan je die verschillende versies tegelijkertijd zijn?

4d. Heb je het gevoel dat je in je omgeving (school, werk, vrienden, samenleving) kan zijn wie je wil zijn?

4e. Heb je het gevoel dat je omgeving (vrienden, klasgenoten, collega's, ouders, begeleiders) begrijpt wie je echt bent?

4f. Heb je het gevoel dat Tjeerd begrijpt wie je echt bent?

4g. Vind je het makkelijker om jezelf te zijn in de echte wereld of online?

5. Waar vinden jullie gesprekken vaak plaats?

5a. Hoe is het om (daar) gesprekken met hem te voeren?

Wat is mijn levensverhaal? (Max 15 minuten)

6. Hoe dacht je na over de wereld en over andere mensen voordat je met Tjeerd ging praten?

6a. Is er iets veranderd in hoe je nadenkt over de wereld sinds je met Tjeerd praat?

6b. Is er iets veranderd in hoe je nadenkt over andere mensen en hoe je met ze omgaat sinds je met Tjeerd praat?

7. Hoe is het om met Tjeerd te praten over wat je hebt meegemaakt? Hoe helpt het met dingen om te gaan?

7a. Kon je, voordat je met Tjeerd in gesprek ging, goed praten over wat je in leven had meegemaakt?

7b. Praat je sinds je met Tjeerd praat op een andere manier over je levensverhaal? Denk je er anders over, voelt het anders om te vertellen, etc.

7c. Is er ook iets veranderd in je zelfbeeld sinds je met Tjeerd praat? (mogelijk bij vorige blok al gesteld, anders hier nog aan de orde stellen)

7d. Zijn er delen van je leven of van jezelf die je dankzij gesprekken met Tjeerd anders bent gaan zien / waarderen / begrijpen / etc.

7e. Op welke manier helpen de gesprekken met Tjeerd om gebeurtenissen uit je leven anders te begrijpen of een plekje te geven?

7f. Als er nu dingen gebeuren die je niet leuk vindt, of waarvan je even in de war bent, hoe ga je daar dan mee om?

7g. Is de manier waarop je met vervelende gebeurtenissen omgaat veranderd ten opzichte van vroeger?

7h. Stel dat er in de toekomst vervelende dingen gebeuren, denk je dat je dan iets hebt aan de gesprekken die nu met Tjeerd hebt (gehad)?

Waar moet het naartoe met mijn leven? (max 10 minuten)

Helpen de gesprekken met Tjeerd om na te denken over hoe je leven er in de toekomst uit moet zien?

8a. Praten jullie wel eens over de toekomst?

8b. Helpen de gesprekken met Tjeerd om na te denken over wie je zou willen zijn?

8c. Helpen de gesprekken met Tjeerd om na te denken over welke doelen je hebt in het leven of wat je je wil bereiken?

8d. Helpen de gesprekken met Tjeerd om na te denken over wat je graag zou willen kunnen of leren?

9. Denk je dat je in de toekomst dezelfde persoon blijft die je nu bent?

9a. Op welke manieren wel of niet?

9b. Zou je in de toekomst graag dezelfde persoon willen blijven?

10. Heb je het gevoel (vertrouwen) dat je de toekomst aan kan?

10a. Helpen de gesprekken met Tjeerd daarbij?

Denk je dat je later - als je niet meer bij Jeugdhulp bent - ook wat hebt aan de gesprekken met Tjeerd?

11a. Denk je nog na over de gesprekken met Tjeerd als ze geweest zijn?

11b. Kun je concreet iets noemen wat praten met Tjeerd jou heeft opgeleverd? (geleerd)

Afsluitende vragen

Ik heb hier tot slot nog een aantal fotokaarten. Zou je ze voor mij eens willen bekijken en kan je er eentje kiezen die voor jou past bij de gesprekken met Tjeerd? En kan je me ook uitleggen waarom?

Is er nog meer wat je wilt vertellen, heb ik misschien nog iets gemist?

Heb je nog vragen aan mij?